

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ОПОРУ І ВІДСТУП ВЕРМАХТУ З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (літо–осінь 1944 р.)

Проаналізовано переговори ОУН(б) з німецькою армією та контррозвідкою на останній стадії нацистської окупації України. Спростовано міф радянської пропаганди про широкомасштабну підтримку збройних формувань УПА владними установами Третього Райху. Акцентовано на тому, що німецькі спроби використати українські партизанські частини в інтересах Райху виявилися невдалими, оскільки українські повстанці не хотіли співпрацювати з гітлерівською Німеччиною.

Ключові слова: Вермахт, Організація українських націоналістів, ОУН(б), Українська повстанча армія (УПА).

Проблема переговорів між командуванням Вермахту і УПА завжди була суперечливою, дискусійною і контроверсійною. До 1991 р. у написаних на замовлення представників Компартії Радянського Союзу публікаціях співробітники Комітету державної безпеки (КДБ) СРСР переважно перебільшували реальні успіхи цих переговорів¹. Натомість автори із середовища ОУН, ветерани УПА заперечували чи замовчували факт таких перемовин або приділяли їм мало уваги, ігноруючи аргументи та джерела, використані опонентами². Отже, позицію ОУН(б) і УПА не охарактеризовано на підставі ретельного аналізу повного масиву документів цих організацій та різних німецьких відомств, а зі змісту згаданих публікацій незрозуміло, якими були конкретні наслідки українсько-німецьких перемовин.

Чи змінилося ставлення повстанців до Третього Райху після того, як його війська почали відступати за межі України, зокрема у другій половині 1944 р.? Були це контакти суто мілітарного характеру чи політичні переговори? Які реальні масштаби співпраці між німецькими чинниками і українськими повстанцями, якщо її справді вдалося налагодити? Головною метою статті є спроба відповісти на ці питання.

Відкриття Другого фронту Великою Британією і США 6 червня 1944 р. змусило Німеччину змінити стратегію і тактику. Цей факт став вирішальним щодо підходів німецьких інстанцій у ставленні до національних рухів опору на територіях, окупованих Вермахтом. У Західній Україні цю зміну прискорило ще й

¹ Згадки про спроби налагодження такого співробітництва див.: *Чередниченко В.* Націоналізм проти нації / В. Чередниченко. – К.: Політвидав України, 1970; *Даниленко С.* Дорогою ганьби і зради / С. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1972; *Масловський В.* Дорога в безодню / В. Масловський. – Львів: Каменяр, 1978; *Чередниченко В.* Світло Великої Перемоги не потьмяніє / В. Чередниченко В. Трощинський. – Львів: Каменяр, 1984.

² Див., наприклад: *Потічний П.* УПА та німецька адміністрація / П. Потічний // *Сучасність* (Київ). – 1993. – № 12. – С. 67–77.

перекидання до середини червня 1944 р. нових сил Червоної армії (ЧА) до лінії радянсько-німецького фронту. Цей факт викликав занепокоєння німецького командування й активізував діяльність військової розвідки. 17 червня відділ розвідки “Іноземні армії Сходу – ФГО” (Fremde Heere Ost – FHO) поінформував Верховне командування сухопутних військ Німеччини – ОКГ (Oberkommando des Heeres – ОКН), що “основний удар майбутніх радянських наступальних операцій треба очікувати в основному проти групи армій (ГА) “Північна Україна”³. З метою відсічі цьому наступові командування групи армій “Північна Україна” мобілізувало усі сили й залучило до співпраці українських повстанців. Саме у той час окупаційні установи, підтримуючи німецьке військо, стали роздмухувати панічні настрої серед місцевих мешканців через інспіровані в українськомовній пресі статті про підготовку в Москві проєктів розправ над тими мешканцями СРСР, які проживали на захопленій ворогом території й співпрацювали з окупаційною адміністрацією⁴. Подібні пропагандистські публікації мали б спонукати населення до евакуації на Захід. Водночас вони сприяли популяризації Української повстанчої армії (УПА) як сили, спроможної захистити населення Західної України від свавілля сталінського режиму загалом і терору НКВС зокрема. Командування ГА “Північна Україна”, володіючи інформацією про підтримку повстанців українським населенням, наважилося на переговори з Головною Командою (ГК) УПА, розраховуючи, що ця партизанська армія, що на той час перенесла основний центр своєї діяльності у Карпати та Східні Бескиди, візьме під контроль перевали у цих місцевостях і буде перешкодою для прориву ЧА через Карпати⁵. Німецьке командування зробило кілька кроків назустріч цим переговорам, наслідком яких стало передання зброї підрозділам УПА, рейдуючим у західному напрямку⁶. Абвергрупа № 220 (АГ-220) підготувала у с. Дубляни на Львівщині групу радистів, деяких під час десантування 27 червня затримали радянські органи безпеки. На підставі допитів цих людей слідчі НКДБ відзвітували своєму керівництву, що радистів скерував на навчання до згаданої спецшколи співробітник Абвергрупи-220 Яків Опанасович Кравчук (“Синій”, “Костюк”, “Жошук”). 10 липня начальник штабу винищувальних батальйонів НКВС СРСР полковник Павел Трофимов поінформував про це заступника керівника НКВС СРСР комісара держбезпеки 2-го рангу Івана Серова⁷.

Проте УПА навіть на час переходу лінії фронту не скеровувала своїх вояків для навчання у школи німецької розвідки, основними кадрами яких були переважно

³ Fremde Heere Ost. den 17 Juni 1944. Geheime Kommandosache! // The National Archives of the United States in Washington, D.C. (NAUS). – T-78 – Records of the German Army High Command (Oberkommando des Heeres). – Roll 580. – Frame 000362.

⁴ Див., наприклад: За волю і права (Львів). – 1944. – 24 червня. – № 4. – С. 3; Український Доброволець (Берлін). – 1944. – 7 липня. – № 19. – С. 3.

⁵ NAUS. – T-454 – Records of the Reich Ministry for the occupied Eastern Territories, 1941–1945 (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete). – Roll 15. – Frame 000617.

⁶ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України). – Оп. 22. – Спр. 861. – Арк. 46–47.

⁷ Сов. секретно. Заместителю народного комиссара внутренних дел СССР комиссару госбезопасности 2 ранга товарищу Серову. Начальник штаба истребительных войск НКВД СССР полковник Трофимов. 10 июля 1944 года. № 55/660 // Государственный архив Российской Федерации в Москве (далі – ГАРФ). – Ф. 9478 (Главное управление по борьбе с бандитизмом НКВД–МВД СССР). – Оп. 1. – Д. 66. – Л. 35–36.

або цілком аполітичні люди, або колишні службовці української допоміжної поліції, що функціонувала у структурі поліції Райху на окупованій Вермахтом території України. Характерно, що серед них були найчастіше східні українці та представники інших національностей і тільки поодинокі діячі Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери або вояки УПА, які за власною ініціативою або за спецзавданням Служби безпеки (СБ) ОУН(б) вступали до цих шкіл, після закінчення яких поверталися в Україну. Одним із них був Володимир Ординець, який після затримання співробітниками НКДБ засвідчив, що у травні 1944 р. він за посередництва співробітника Абвергрупи-220 Я. Кравчука зустрівся з іншим співробітником цієї ж філії Абверу та української секції “Зондерштабу-Р”, колишнім полковником Дієвої Армії УНР і одним з авторів ідеї створення української армії на боці Вермахту Іваном Остаповичем Голубом. Той звернувся до Ординця з проханням допомогти йому “встановити зв’язок із провідними діячами бандерівського підпілля з тим, щоб організувати переговори німців з ОУН для ефективнішої спільної боротьби проти Червоної Армії”. “Голуб казав, – констатував Ординець, – що він, у минулому полковник петлюрівської армії, беручи участь у боях проти Червоної Армії, прагне допомогти українським націоналістам у збройній боротьбі проти Радянського Союзу, але знає, що УПА не має достатньої кількості озброєння, боеприпасів і підготовленого командного складу, а тому за дорученням німців шукає можливості організувати переговори з керівниками ОУН і УПА для спільних дій проти Червоної Армії”.

Однак керівники ОУН(б) та УПА поставилися більше ніж стримано до пропозицій Голуба, не довіряючи йому і вважаючи, що він є тільки посередником у спробах німецької розвідки використати повстанські відділи проти СРСР в інтересах Райху. Виразником негативного ставлення до планів Голуба був член Проводу ОУН(б) Василь Охримович. “Охримович, – підтвердив Ординець, – мені заявив, що Голуба він знає, причому йому відомо, що Голуб є агентом німецької розвідки, що він великий базіка, нічого суттєвого ніколи зробити не може, ніякої користі ОУН не принесе і тому ніяких переговорів з німцями через Голуба вести не дозволяє. Тоді ж Охримович мені заявив, що жодних переговорів про контакт із німцями ОУН і УПА не вели й вести не будуть. Після переговорів з Охримовичем, отримавши вказівку від нього не зустрічатися з “Синім” і не домовлятися з ним про контакт ОУН–УПА з німцями, я неодноразово зустрічався з “Синім” у квартирі “Пані Чорної” та інформував його про те, що Центральний “провід” ОУН вести переговори з німцями про спільні дії проти Червоної Армії не згоден”. Тому Ординець вирішив налагодити зв’язок із німецькою розвідкою і, з його слів, “у спеціальних школах підготувати себе для найактивнішої діяльності в ОУН і УПА проти радянської влади”. “Тоді від самого Голуба мені стало відомо, – визнав Ординець, – що ці курси радистів німецька розвідка створила спеціально для того, щоб усіх, хто закінчив курси, скерувати для праці в УПА. Ці курси в основному комплектувалися з молоді східних областей України. Усього на цих курсах було 20 молодих людей... Центральний “провід” ОУН створювати ці курси з німцями не домовлявся. Ці курси радистів Голуб створив за завданням німецької розвідки сам без відома Центрального “проводу” ОУН. Голуб мені говорив, що Центральний “провід” ОУН і УПА не має фахівців радистів, тому він особисто, як український

націоналіст, котрий прагнув створення “самостійної” України, готує кадри радистів із тим, щоб передати їх у розпорядження УПА. Про ці курси радистів, створені “Синім” у м. Львові, я інформував члена Центрального “проводу” ОУН Охримовича, який мені говорив, що ОУН і УПА проти організації цих курсів і висловлював думку, що ці курси треба розігнати”⁸.

Тим часом після попередніх консультацій із представниками штабів інших армій переговори з повстанцями ініціювала підпорядкована ГА “Північна Україна” 1-ша танкова армія, якою командував генерал піхоти Карл Альмендігер (Allmendiger). У повідомленні її штабу для командування ГА “Північна Україна” від 22 травня констатовано: “Група армій має намір вступити в переговори з діючими на військовій смузі організаціями УПА з метою налагодження практичного співробітництва, не надаючи при цьому жодних авансів. Про хід переговорів будуть регулярно інформувати штаб групи армій “Північна Україна”. До відома поставлено СД (нацистську службу безпеки, Sicherheitsdienst – А. Б.)”⁹. На початку червня у Львові відбулися перші попередні переговори, на яких представники ГК УПА уперше погодилися розглянути готовність командування Вермахту укласти з нею своєрідний “пакт про ненапад [Nichtangriffspakt]” у тому випадку, якщо на його позицію не впливатиме дотогочасне негативне ставлення до подібних угод керівництва Головного управління безпеки Райху – РСГА (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). Були передбачені навіть підготовка й озброєння німецьким командуванням українського загону чисельністю 300 осіб і переправлення його в радянський тил як прояв доброї волі до співпраці з УПА¹⁰. Передбачаючи відступ німецьких військ з України та їх зацікавленість у бойових діях УПА проти радянських інстанцій, 6 червня в останній розмові з представником керівництва команди поліції безпеки і СД у дистрикті “Галичина” (СП і СД в ДГ) щодо звільнення українських політ’язнів представник Проводу ОУН(б) Іван Гриньох “підказав” німецьким інстанціям, як вони зможуть допомагати розгортанню діяльності УПА проти СРСР¹¹. Відповідно до цього рішення у червні створено спеціальну комісію з п’яти українців на чолі з підстаршиною дивізії військ СС “Галичина” Святославом Левицьким. Ця комісія повинна була зв’язатися з провідниками УПА і домогтися укладення союзу між ними і командирами Вермахту. Німецьке командування обіцяло забезпечити формування УПА зброєю та обмундируванням, організувати їх вишкіл та використати в бойових діях на фронті. Хоча командувач групи “УПА-Захід” Василь Сидор (“Шелест”) не підтримав цю пропозицію, на неї погодився колишній командир повстанського підрозділу ОУН під проводом Андрія Мельника, тогочасний командир куреня групи “УПА-Захід” Василь Михайлович Шумка (“Луговий”).

⁸ Протокол допроса обвиняемого Ордынец Владимира Петровича 20 ноября 1945 г., гор. Киев // Галузевий державний архів Служби безпеки України у Києві (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13 (Фонд друкованих видань). – Спр. 372. – Т. 39. – Арк. 291–293.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 4628 (Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівництва УПА з німецько-фашистськими окупантами). – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 319.

¹⁰ Abwehrkommando 105. An Dienststelle Baun z. Hd. Herrn Major Baun. Q. H., den 5 Juni 1944; Melde=Leitkommando I Ost. 12 Juni 1944. Vortragsnotiz // Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). – RH 2 (OKN/Generalstab des Heeres)/ 2544. – Bl. 3–4, 7–9.

¹¹ ЦДАВОВ України. – Ф. 4628. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 343–344.

Ініціатором встановлення контактів із В. Шумкою виступила Абвергрупа-204 (АГ-204), що у травні 1944 р. перейшла у підпорядкування Абверкоманди-206. Підрозділ В. Шумки, у якому спочатку було приблизно 60 повстанців, діяв наприкінці квітня 1944 р. поблизу м. Вижниці у Чернівецькій області. У травні це формування передислоковано у с. Мигове на хутір Стайки, де його чисельність збільшено до 300 вояків, а в червні – у Долішній Шепот, де розмістився штаб й куди прибуло ще сто осіб із Галичини. Тут В. Шумка уклав угоду з представниками Абвергрупи-204, які працювали у радіусі оперативних дій 7-ї піхотної дивізії 17-ї армії ГА “Південна Україна”, називаючи свою формуацію “Буковинська Українська Самооборонна Армія” (БУСА), у якій на середину 1944 р. було майже 500 стрільців. Згідно з даними радянських органів безпеки незабаром після цього 250 вояків куреня Шумки у складі німецької військової частини вели бої проти наступаючих підрозділів ЧА у районі с. Лопушна у Південній Буковині. На території Буковини Абвергрупа-204 розгорнула підготовку диверсантів із вояків куреня В. Шумки, що дислокувався у с. Щепань Чернівецької області, а також із військовослужбовців румунської армії. На короткочасних курсах у с. Плоска Путилівського району на Чернівещині було вишколено кілька десятків диверсантів, деякі залишилися на Буковині, а інші відступили з німецькими підрозділами¹².

Погодився співпрацювати з німцями ще у листопаді 1943 р. також командир Української народно-революційної армії (УНРА) на Волині Тарас Бульба-Боровець (якого під час переговорів зі співробітниками Абверу у Варшаві затримали працівники СД, після чого він опинився у концтаборі Заксенгаузен). Поведінку цих

¹² Після закінчення Другої світової війни про ці курси розповіли їх випускники, затримані співробітниками радянських органів безпеки. Наприклад, 22 березня 1948 р. Микола Марчук, який вступив до куреня “Лугового” наприкінці липня 1944 р., повідомив: “Луговий” розповів йому, що його курінь “веде боротьбу за створення самостійної Української держави, що боротися необхідно проти радянських військ” й у цьому його формації “допомагають німці, з якими укладено угоду”. Марчук заявив: “Про те, що була така угода, свідчить те, що німці надавали банді “Лугового” зброю, боеприпаси, продукти харчування і навіть обмундирування, а також німці навчали учасників банди в селі Плоска розвідувальної та диверсійної справи. Мені відомо, що вказана школа в селі Плоска раніше, до мого навчання у ній, підготувала кілька випусків...” (Архів Управління Служби безпеки України у Чернівецькій області (далі – Архів УСБУ ЧО). – Спр. П-1505 (Марчук Ілля Петрович). – Арк. 310). Інший слухач курсів Дмитро Дияконюк 12 червня 1945 р. розповів, що у цій школі курсанти були поділені: “Груп було всього дві. Одна група підготовляла радистів, яких було 8 осіб, усіх інших вважали бойовиками і навчали всі в одній групі. Причому радисти до нас приєдналися тільки у м. Нойштадті, раніше вони вчилися у місцевості Лошанець (Угорщина)” (Виписка из протокола допроса обвиняемого Дьяконюк Дмитрия Георгиевича от 12 мая 1945 года // Архів УСБУ ЧО. – Спр. П-1707 (Данко Микола Васильович). – Арк. 44). 12 квітня 1956 р. ще один випускник курсів Олекса Берник засвідчив: “Навесні 1944 р. я втік у [місце] розташування німецьких військ у с. Шепот, де вступив у банду “Лугового”, мав пседо “Гриб”, на озброєнні мав французьку гвинтівку, звідки був скерований на навчання у розвідувально-диверсійну школу, в той час дислоковану в селі Плоска Путилівського району Чернівецької області, після закінчення вказаної школи зворотньо прибув до села Шепот. У цій школі нас навчали німецькі офіцери, їхніх прізвищ я не знаю, таким дисциплінам: 1. Військову розвідку, як треба потрапляти до тилу радянських військ, через місцевих осіб взнавати, де розташовані штаби військових підрозділів, який настрій місцевого населення. Крім того, нас навчали диверсійній справі, тобто вивчали вибухову справу (міни, вибухові речовини). 2. Вивчення військових дисциплін: муштра, стрілецька підготовка, матеріальна частина найрізноманітнішої зброї” (Архів УСБУ ЧО. – Спр. П-1505. – Арк. 24).

повстанських командирів засудив Провід ОУН(б). З його наказу СБ ОУН(б) заарештувала причетних до угоди сотників БУСА, а її керівника не було заарештовано тільки тому, що не було достатньо сил для опору німецьким підрозділам, які після його арешту могли б виступити проти УПА. Причетні до угоди інші вояки цього формування – Микола Дарій (“Крук”) і сотенні Михайло Токар (“Чайка”) та Петро Джуряк (“Дуб”) та переважно колишні представники української допоміжної поліції, були розстріляні за вироком Воєнно-польового суду УПА, навіть незважаючи на те, що вони знищили в Косові штаб німецького поліцейського підрозділу*.

За готовності вцілілих “бульбівців” до співпраці з німецькими військовими колами військові частини Вермахту звернули увагу на останні відділи УНРА, що діяли на Поліссі. Співробітником АГ-205 (підпорядкованої Абверкоманді 202 – АК-202), які у липні вирішили налагодити цю співпрацю, стало відомо про перехід останніх ще діючих “бульбівських” формувань до складу групи “УПА-Північ”**.

Після невдалих спроб встановити зв’язок із залишками загонів УНРА, що фактично саморозпустилися, основну увагу командування Вермахту зосередило на зв’язках безпосередньо із готовими до цього ГК і Головним військовим штабом (ГВШ) УПА. 31 липня в складеному на підставі місячного звіту ГА “Північна Україна” повідомленні генерал-квартирмейстера генштабу сухопутних військ Німеччини констатовано: “УПА (націонал-українська) має значну чисельну силу. Розвиток

* 9 березня 1945 р. Артемізія Галицька засвідчила під час допиту в Управлінні НКВС Чернівецької області: “Луговий” уклав з німцями союз, пішов на службу до них, не маючи на це санкції ні від Центрального, ні від обласного проводів ОУН. Німці постачали його зброєю, продуктами харчування, організували спеціальну диверсійну школу, в якій навчалися диверсійні та розвідувальні справи кілька десятків людей з куреня “Лугового”... “Шелест” розповів мені, що у травні 1944 р. німецькі військові органи влади на терені гір створили спеціальну комісію з п’ятьох осіб українців, на чолі з якимось Левицьким. Виконуючи волю німців, ця комісія повинна була зв’язатися з провідниками УПА і добитися від них союзу з німецькими військами. Німецьке командування обіцяло постачати загоны УПА зброєю, обмундируванням і продуктами харчування, навчити їх і скерувати на фронтву боротьбу проти Червоної Армії. На цю приманку пішли “Луговий” зі своїм куренем і “Бульба” – провідник відділу УПА Волині... Така поведінка “Бульби” і “Лугового” була засуджена Центральним проводом. З останнього були командировані представники СБ, які заарештували сотенних куреня “Лугового” “Чайку” і “Дуба”. Сам “Луговий” не був заарештований тільки тому, щоб зберегти загоны УПА, сформовані в горах уже “Федором”. Ці загоны були ще малочисельні, не мали достатньо сил, щоб виявити збройний опір німецьким військам, які, безсумнівно, виступили би проти них після арешту “Лугового”... Уклавши союз із німцями у червні місяці 1944 р., “Луговий” перейменував свій курінь УПА на БУСА (Буковинська Українська Самостійна Армія). Як тільки стало відомо про це Центральному проводові [ОУН], “Рубан” одразу ж написав штафетку “Яремі”, який перебував тоді в Бухаресті, у якій вимагав негайної ліквідації БУСА і притягнення до відповідальності “Лугового”... Вжитими заходами СБ штаб БУСА був повністю розігнаний, а сам “Луговий” втік із відступаючими німцями...” (ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. – Арк. 297, 299–301).

**Працівник німецької контррозвідки Альфонс Паулюс, затриманий наприкінці війни сталінськими спецслужбами, 29 вересня 1945 р. у своїх свідченнях зазначав: “Улітку 1944 р. керівник відділу “1-ц” 2-ї армії майор Дедкінд поінформував АГ-205, що у районі ХХ-го корпусу через лінію фронту перейдуть особи із загону “Тараса Бульби”. За свідченнями перебіжчиків, цей загін піддавався переслідуванню НКВС, був дуже пошарпаний, не мав боєприпасів та харчів і просив допомоги в німців. У цей час я перебував в АГ-205, розташований

становища, в основному, дає підстави стверджувати, що видається доцільним із німецького боку підтримувати УПА у спільній боротьбі проти совєтів”¹³.

Улітку 1944 р. свої плани керівництво ОУН(б) тісно пов’язувало з воєнними та політичними подіями у Європі. Висадку англо-американських військ у Франції і відкриття західними союзними країнами антигітлерівської коаліції Другого фронту 6 червня керівники українського руху опору розцінили як перший крок Великої Британії та США до недопущення ЧА у Європу. Провід ОУН(б) враховував імовірність того, що просування радянських військ у Європу може прискорити укладення миру між західними альянтами, з одного боку, і Німеччиною, з другого, що неминуче мало викликати воєнний конфлікт між західними країнами і СРСР. Хоча німецьке командування намагалося продемонструвати добру волю до переговорів із ГК УПА, керівники українського підпілля засуджували усі самочинні локальні переговори повстанців з окупаційними військами, й німецькі ініціативи виявилися безуспішними. На початку червня СБ ОУН(б) на західноукраїнських землях (ЗУЗ) видала розпорядження, у якому було названо усі заборонені форми переговорів чи співробітництва з ворогом¹⁴. У результаті цього антинацистська боротьба українських повстанців тривала¹⁵. Однак між активістами ОУН(б) не було досягнуто одностайності щодо утримування від активних антинімецьких дій. Деякі члени Проводу ОУН(б) трактували окупаційні установи Німеччини в Галичині як перехідні і такі, що функціонують останні дні на українських землях. Позицію прибічників нейтралітету супроти відступаючих німецьких військ сформулював провідний діяч ОУН(б) Михайло Палідович у статті “Що далі?”. Вона була опублікована у червні 1944 р. під псевдо “Юрій Моряк” в організаційному пресовому органі “Ідея і Чин”. У статті, зокрема, відзначено: “Німеччина, що стоїть перед катастрофою, не становить для нас загрози, якщо її місцеві чинники не підуть на безглузді в концепції і варварські у реалізації репресії у відношенні до українського населення. Німеччина, що програє – жививаючи відомого вислову – не варта костей одного українського партизана. Збройна боротьба з німцями в тому етапі недоцільна. Може бути мова

у Фіановичах, 12 км на захід від Дорогичина. АГ-205 отримала від майора Дедкінда наказ перекинути кількох агентів у загін “Тараса Бульби” через р. Прип’ять (приблизно 30 км на південь від Дорогичина) разом із перебіжчиками з цього загону й на місці перевірити достовірність свідчень перебіжчиків. Лейтенант Лауер, молодший офіцер АГ-205, я та восьмеро агентів вирушили до 20-го корпусу для того, щоб там здійснити перекидання людей. Однак цей захід не був здійснений, оскільки прийшло повідомлення, що залишки загону через 1–2 дні перейдуть на бік німецьких військ. Після цього АГ-205 отримала наказ од відділу “1-ц” сконцентрувати усіх перебіжчиків. Це завдання доручили виконати лейтенантові Гассельману (молодшому офіцерові АГ-205), який зібрав усіх перебіжчиків із цієї групи в одному селищі, недалеко від Фіанович... Від нього я довідався, що загін “Тараса Бульби” переходить до бандерівців” (ЦДАГОУ. – Ф. 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України). – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 246–247).

¹³ ОКН/Generalstab des Heeres, Generalquartiermeister. H. Qu. ОКН, den 31.7.1944 // ВА-МА. – RH 2/ 2129. – Bl. 35.

¹⁴ Р. 31. Інструкція Ч.: 1 44. Інтерпретація наказу. Наказ, поданий членам ОУН, УПА про заборону (під карою смерті) піддержувати офіційні зв’язки з ворогом // ЦДАВОВ України. – Ф. 3833 (Краєва Екзекутива Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях, 1929–1947 pp.). – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 4.

¹⁵ “6007”. 14.VI.44. Notatka na temat sytuacji w Małopolsce Wschodniej // Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – 202 (Delegatura Rządu Rzeczypospolitej na Kraj)/III/130. – K. 147, 148.

тільки про конечну самооборону. Ми свідомі, що сталінські наймити підхоплять це місце як ілюстрацію своїх тверджень про спілку “українських фашистів” з німецькими націонал-соціалістами. Нам зовсім не залежить на тому, що ці бандити пера чи етеру, що повних два роки славили “найгеніяльнішу політику” Сталіна, яка полягала на підкріпленні Гітлера збіжжям, нафтою й іншими господарськими добрими, говорять зараз про нас. Не оглядами на їхню демагогію, а оглядами добра власного народу керуємося і будемо керуватися у нашій політиці”¹⁶.

За таких настроїв в середовищі УПА деякі керівники повстанців на початку червня 1944 р. вважали пропозиції німецьких інстанцій щодо співробітництва з ГВШ УПА ситуативними, не пов’язуючи їх з можливістю повернення нацистів на українські землі. Певною мірою від започаткування відкритих переговорів із представниками німецьких урядових кіл їх стримувало дотогочасне переслідування органами СС і поліції Райху діячів національного руху опору як в Україні, так і в інших країнах Європи (наприклад, 9 липня 1944 р. у Каунасі розстріляно сотні воїнів Литовської Повстанської Армії (ЛПА), а її командира генерала Паулюса Плехавічюса та шефа його штабу заарештували, щоб, як свідчить звіт про це райхсфюреру СС Гайнріхові Гімmlеру від 20 липня 1944 р., “не завдавати зайвих клопотів” окупаційним інстанціям¹⁷). Тому переговори між штабом ГА “Північна Україна” і ГВШ УПА проходили важко. “Запланована зустріч для продовження переговорів, згаданих у супровідному листі, дотепер не відбулася. Складається враження, що окремим групам УПА заборонено вести самостійні переговори з німецькими службовими установами”, – повідомлено у звіті німецької фронтової розвідки для ОКГ від 5 липня 1944 р.¹⁸.

Однак поступово більшість представників Проводу ОУН(б) почали вважати відступ німецьких військ з України невідворотним і, зважаючи на це, не відкидали співпраці з тими німецькими діячами (головно військовими), котрі критично оцінювали тогочасний політичний курс Німеччини в українському питанні. 10 липня 1944 р. про цю офіційну позицію Проводу ОУН(б) було згадано у нелегальному організаційному друкованому органі під заголовком “Вісті Української інформаційної служби”, у якому зазначено: “Знаємо, ... що є між німцями, зокрема між військовими, поодинокі гурти, що не погоджуються з гітлерівською тупоголовою і людоїдською політикою та щиро змагають до порозуміння з українцями на платформі спільної боротьби проти московського большевизму. Це, однак, наразі неможливе до практичного перетворення, як довго німецькою політикою кермує гітлерівська потвора”¹⁹.

Було очевидно, що якщо Німеччині з її модерним регулярним військом буде важко воювати на два фронти проти СРСР і західних альянтів, то ще важче буде

¹⁶ Моряк Ю. Що далі? / Ю. Моряк // Ідея і чин. – № 1 (6). – С. 10; ААН. – 202/III/121. – К. 295.

¹⁷ NAUS. – T-175 – Records of the Personal Staff of Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Persönlicher Stab des Reichsführers SS und Chef der Deutschen Polizei). – Roll 125. – Frame 2650537.

¹⁸ Україна у Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / [зібрав і впорядкував В. Косик]. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. – Т. 4. – С. 142–143.

¹⁹ Даремні залицання німців до українського народу // Вісті Української Інформаційної служби. – 10 липня 1944 р.; ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 5, 6, 6 зв.

воювати нерегулярній УПА. Прозахідна зовнішньополітична орієнтація українського опору на Велику Британію і США зумовила те, що окремі представники ОУН (б), УПА і Української Головної Визвольної Ради (УГВР) як провізоричного уряду воюючої України були готові до співпраці з Німеччиною тільки в разі укладення нею сепаратного миру з англо-американцями на Заході²⁰. Зважаючи на те, що угорські й румунські війська не надали УПА очікуваної зброї, у середовищі військового керівництва українського руху опору почали вивчати можливості отримання потрібного озброєння відступаючих з'єднань Вермахту, що створювало передумови для укладення гіпотетичного нейтралітету між УПА і німецькими військами в Західній Україні. Дотримуючись подібних поглядів, у середині серпня керівництво ОУН(б) наважилося санкціонувати переговори між командуванням УПА і ГА “Північна Україна”. Їх основною метою було зміцнення матеріальної бази збройних формувань українського руху опору. Німецький історик Еріх Гессе вважав, що основною причиною готовності ГК УПА до переговорів із командуванням ГА “Північна Україна” стало те, що Німеччина залишалася єдиною наддержавою, котра протистояла СРСР як новому окупантові України²¹.

Військове керівництво українського руху опору організаційні справи переговорів планувало доручити командирів групи “УПА-Північ” Дмитрові Клячківському. Для переговорів із представниками Вермахту було створено спеціальний штаб зв'язку УПА, до якого увійшов представник проводу ОУН із Волині Роман Петренко (“Омелько”)²². Марта Кравців-Барабаш, яка улітку 1944 р. виїхала на Захід, у споминах підтвердила також факт пошуків контакту Вермахту з виконувачем обов'язків керівника ГВШ УПА Олексом Гасиним: “Один із німецьких офіцерів нав'язав зі мною розмову, що йому треба увійти в контакт з УПА... Я відразу повідомила про це Олексу, який з відділом УПА був у Кальнім. Олекса не був тепер цим особливо зацікавлений... Але мені радив піти до німців і старатися виказати добру волю продовжувати розмови”²³. Ці переговори не призвели до бажаного німецькою стороною співробітництва. Тогочасний командир “УПА-Захід” Карпатського краю Олександр Луцький відмовився проводити переговори з офіцерами Вермахту, не отримавши на це санкції ГК УПА. Внаслідок цього О. Гасин під псевдо “Дор” 15 серпня видав наказ, у якому зазначено, що “німці з опущенням української території перестають бути для нас окупантом і головним ворогом”. Тому повстанським командирам наказано “оминати усякі зудари як з німцями, так і з мадярами” і заборонено роззброювати та виступати проти “вояків чи розбитків згаданих армій”. Водночас Гасин визнав: “Спроби німців переговорювати з УПА-3[ахід] командир УПА-3[ахід] “Карпати” відкинув, відповідаючи, що ми є тільки

²⁰ *Ilnyckyj R.* Deutschland und die Ukraine, 1934–1945: Tatsachen europäischer Ostpolitik, ein Vorbericht / R. Ilnyckyj. – München: Osteuropa-Institut, 1956. – Bd. 2. – S. 92–93.

²¹ *Hesse E.* Sowjetrussischer Partisanenkrieg 1941 bis 1944 im Spiegel deutscher Kampfanweisungen und Befehle (Studien und Dokumente zur Geschichte des Zweiten Weltkrieges. Herausgegeben vom Arbeitskreis für Wehrforschung in Stuttgart; 9) / E. Hesse. – Göttingen; Zürich; Frankfurt/Main: Musterschmidt Verlag, 1969. – S. 169.

²² ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 184; Спр. 340. – Арк. 66; Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 861. – Арк. 45.

²³ *Дем'ян Г.* Генерал УПА Олекса Гасин-“Лицар” / Г. Дем'ян. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. – С. 334.

військо, а переговори належать до політичного відділу ОУН... Не вільно відділам вести спільні акції з німцями або в тій справі порозуміватися з ними. Не вільно передавати німцям полонених із більшовицьких чи польських банд, ані доносити про місця їх побуту. Про все зголошувати тільки к[оман]дам УПА. Ми не є нічійми донощиками чи агентами. Діємо на своїй землі самостійно і чесно”²⁴.

Оскільки напади українських повстанців проти окремих підрозділів німецьких військ тривали, в середині серпня командування ГА “Північна Україна” через фронтові відділи військової розвідки “1-ц” вирішило окремо домовитися з тими частинами УПА, які діяли на вже зайнятій з’єднаннями ЧА території Західної України²⁵. Подібні спроби встановлення контактів Вермахту з повстанцями переважно були невдалими внаслідок протидії їм органів НКДБ, які побоювались, що у випадку успішного налагодження цих зв’язків деякі відділи УПА у другій половині серпня зможуть вирушити на Станіславів для об’єднання з німецькою армією²⁶.

Із санкції РСГА й за посередництва УЦК німецьке командування розпочало переговори 12 і 13 липня 1944 р. в курортних місцевостях Мушино та Криниця на Лемківщині. Сучасник тих подій Василь Сельський після закінчення війни в 1947 р. у спогадах в журналі “Україна”, що виходив у США, згадував: “Німці, які вже стояли тоді фронтом на лінії Сяну, зголосилися (представники Вермахту й гестапо) в станиці Українського Центрального Комітету у Криниці. Вони ... запропонували голові станиці ред. [Степану] Волинцеві зв’язати їх з бандерівським підпіллям, якому вони дадуть зброю, обмундировку та харчі. Розпочалися переговори, в результаті яких підписано договір... І тут раптом почали німецькі авто звозити зброю, однострої, харчі. Відкрилась в околицях Пляттензее [Plattensee] в Угорщині бандерівська школа парашутистів, що їх німці скидали з літаків в радянське запілля”. З німецького боку до втілення в життя домовленостей з УПА був залучений керівник АГ-220 гауптман Йозеф (Юзеф) Лазарек (Lazarek). У травні 1944 р. він виїхав зі Львова до Жешова, а відтак до Мушина, звідки постачав УПА зброєю. У липні аналогічні накази видали відділи розвідки 1-ї танкової армії і 17-ї армії, якою командував генерал піхоти Фрідріх Шульц (Schulz)*.

Німецько-українські військові переговори, проведені у серпні 1944 р., були тільки короткочасною угодою, позаяк домовленістю про нейтралітет обидві сторони

²⁴ ЦДАВОВ України. – Ф. 3836 (З’єднання західних груп УПА (“УПА-Захід”), 1942–1945). – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1.

²⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П-3 (Львівський обласний комітет Комуністичної партії України). – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 58.

²⁶ Там само. – Арк. 56.

* Лазарек, затриманий після капітуляції Німеччини радянськими органами безпеки, під час допиту співробітниками НКДБ у червні 1946 р. розповів про підготовку ним у липні–серпні 1944 р. кількох вантажних автомашин зі зброєю для підрозділів групи “УПА-Захід”: “З Мушино принаймні я особисто один раз на тиждень скеровував для УПА по 3–4 вантажні машини зі зброєю. Такі відправлення я здійснював до кінця серпня 1944 р. Поряд із цим завданням мені було доручено керівництвом взяти участь у створенні двох шкіл в Мушино з числа колишніх поліцаїв для навчання їх диверсійної справи. Я вже свідчив раніше, що такі школи були створені. За роботою їх я спостерігав. У ці школи в липні–серпні 1944 р. поступили 100 учасників УПА, яких поряд із навчанням диверсійної справи потрібно було готувати як молодих командирів УПА. Після закінчення цих шкіл їх з Кракова у більшості випадків скеровували літаками в тил Червоної армії” (ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 38. – Арк. 339).

переслідували різні цілі. Тоді як для ГК УПА позиції в Карпатах були важливим стратегічним пунктом, командування ГА “Північна Україна” не надавало принципового значення утриманню цих територій. Підсумовуючи наслідки укладеної угоди, шеф штабу ГА “Північна Україна” генерал-майор Вольф-Дітріх фон Ксиландер писав 18 серпня у повідомленні для ОКГ, що УПА, “як і раніше, діє тільки для своїх власних, а не німецьких інтересів”. “Беручи до уваги настрої її військовослужбовців, – зазначалося у звіті, – УПА вимушена пояснювати співробітництво з німецьким командуванням як тактичний захід і в жодному випадку не як справжнє співробітництво”²⁷.

Під впливом нових інформаційних даних про зростання бойового потенціалу УПА прагнення до встановлення зв’язків з нею на той час було характерне не тільки для військових кіл, а й для інших німецьких чинників. Відступ Вермахту з території України змусив аналітиків владних структур у Берліні підбити підсумки й проаналізувати причини кризи нацистської окупаційної політики на українських землях. Першими до усвідомлення цього прийшли чиновники Райхсміністерства окупованих східних областей – РМО (Reichsministerium für die besetzten Ostgebieten – RMO) з тим, щоб спонукати переглянути свої підходи щодо України інші інстанції. У доповідній записці від 27 липня 1944 р., підготовленій для його керівника райхслайтера Альфреда Розенберга, референт головного політичного відділу РМО Петер Кляйст вказував, що головною причиною краху політики Німеччини щодо України було небажання керівництва Третього Райху врахувати побажання РМО відносно втілення в Україні щодо населення певною мірою ліберальної лінії, яка дала позитивні наслідки на Кавказі²⁸.

Подібні думки на той час поділяли поряд із РМО військові й деякі цивільні установи Третього Райху, насамперед служби Верховного командування Збройних сил Німеччини – ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht – ОКВ) та ОКГ. Винятком тривалий час залишалося 4-те управління РСГА. Його шеф групенфюрер СС Генріх Мюллер утримував українських політв’язнів як “об’єкт торгу” при полагодженні актуальних для його відомства питань з Головним управлінням СС – СС-ГА (SS-Hauptamt – SS-NA), не допускаючи до полагодження їх справ нікого зі своїх заступників. 8 червня 1944 р., наприклад, він надіслав командирові СП і СД у ДГ Йозефові Вітісці телеграму № 57404, у якій писав: “Прошу переслати мені копію справи (заарештованої Дарії Лебедь, яка була дружиною провідного діяча ОУН(б) Миколи Лебеда – А. Б.). У майбутньому зв’язок з пані Л[ебедь] підтримувати тільки через мене”²⁹. Проти цього виступили східноєвропейські експерти СС-ГА. Зокрема, 18 червня штурмбанфюрер СС Фріц Рудольф Арльт у розмові з шефом СС-ГА Готтльобом Бергером радив звільнити не тільки лідерів ОУН(б) і ОУН(м), а й усіх провідних діячів українського опору, необхідність чого Бергер визнав у липні³⁰. Характеризуючи цю ситуацію, британський дослідник Александр Даллін влучно

²⁷ ОКН. Heeresgruppe Nord Ukraine. Abt. Ic/A.O. (Abw.) Nr.5164/44g. O.U., 18.August 1944. Betr.: Verhandlungen mit der UPA. gez.: Xylander, Generalmajor // NAUS. – T-78. – Roll 565. – Frame 000013.

²⁸ NAUS. – T-454. – Roll 93. – Frames 000488–000493.

²⁹ ЦДАВОВ України. – Ф. 4628. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 327.

³⁰ Arlt F.-R. Polen-, Ukrainer-, Juden-Politik im Generalgouvernement für die besetzten Ostgebiete 1939/40 und in Oberschlesien 1941/43 und im Freiheitskampf der unterdrückten Ostvölker. Dokumente, Ausserungen von Polen, Ukrainern und Juden. Richtigstellungen von Fälschungen.

підмітив: “Шеф гестапо Мюллер утримував українських в’язнів, використовуючи їх як заставу в його тривалій війні за впливи з СС-ГА Бергера. Тільки улітку було досягнуто остаточної угоди щодо їх звільнення”³¹.

21 липня Абверкоманда-202, на той час перейменована у Фронтову розвідувальну команду № 202 (Frontaufklärungskommando 202), звернулася до ГА “Північна Україна” з пропозицією домогтися від РСГА зустрічі між представником ЦП ОУН(б) і С. Бандерою³². Через два місяці, 21 вересня, під час офіційного закінчення курсів старшинської школи УПА “Олені” в Карпатах О. Гасин оголосив про скерування за кордон спеціальної місії УГВР, для якої серед повстанців зібрано німецькі марки, неактуальні після відступу Вермахту з України³³. З українського боку відповідальним за переговори керівник Генерального Секретаріату закордонних справ (ГСЗС) УГВР М. Лебедь призначив свого заступника І. Гриньоха, який з метою їх ведення під псевдо “Орлов” вирушив до Польщі й звітти до Німеччини. Як згадував згодом Лебедь у своїх мемуарах, за його дорученням “Гриньох виїхав до Кракова на переговори з представниками німецького війська про звільнення усіх українських політичних в’язнів”, внаслідок чого “він домогся звільнення частини в’язнів, прізвища й місця перебування яких були відомі”³⁴.

На середину вересня усі німецькі інстанції врешті-решт усвідомили необхідність офіційного дозволу на практиковане доти Вермахтом встановлення зв’язків із формаціями УПА й допомогу їм у боротьбі проти Радянського Союзу (хоча нацисти і далі час від часу трактували їх як “банди”). У проекті зміни німецької східної політики від 15 вересня 1944 р. радник і керівник східного відділу Райхсміністерства народної агітації і пропаганди Ергард Тауберт про доцільність негайного встановлення зв’язків з опозиційними рухами в тилу ЧА писав: “Необхідно використати численні російські та українські банди, які залишилися в тилу радянської армії і користуються підтримкою невдоволеного населення, допоки ці банди не знищені НКВД, а місцеве населення, яке знає, хто такий німецький солдат за власним досвідом, не виявиться повністю вороже налаштованим під впливом більшовицької пропаганди”³⁵.

Райхсміністерство окупованих східних областей виступило за підтримку ініціатив Абверу щодо налагодження співпраці з УПА. Заступник шефа Головного політичного відділу РМО О. Бройтігам у листі від 16 вересня, розісланому з цього приводу для ОКВ і ОКГ, писав: “Оскільки в Україні немає жодної [німецької] цивільної адміністрації, а, отже, й немає ніякої можливості ведення військових дій проти німецьких цивільних осіб, то немає жодного заперечення проти встановлення контакту з українськими національними бандами для їх підтримки у боротьбі проти советів”. “Райхсфюрер СС, – наголошував Бройтігам, – дав дозвіл

Erinnerungen eines Insiders / F.-R. Arlt. – Lindhorst: Wissenschaftlicher Buchdienst Herbert Taege, 1995. – S. 105, 111.

³¹ *Dallin A.* German Rule in Russia 1941–1945. A Study of Occupation Policies. – 2-d rev. Edition / A. Dallin. – Boulder: New York University Press, 1981. – P. 623.

³² Україна у Другій світовій війні... – Т. 4. – С. 154.

³³ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1987. – Т. 15: *Гіммельрайх К.* Спогади командира відділу особливого призначення “УПА-Схід” / К. Гіммельрайх; [ред. Є. Штендера]. – С. 190.

³⁴ *Лебедь М.* Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР / М. Лебедь // Сучасність. – 1986. – Ч. 7–8. – С. 196.

³⁵ NAUS. – T-454. – Roll 21. – Frame 000764.

на зв'язок з українськими національними партизанами”, яким, за його словами, треба говорити, що “Німеччина не має жодного наміру робити з України німецьку колонію, а сподівається бачити Україну вільною та незалежною від більшовизму в рамках Нової Європи”³⁶. 19 вересня А. Розенберг у листі Г. Ламмерсу виявив готовність проводити пропаганду щодо УПА поза лінією німецько-радянського фронту й обіцяти їм у листівках “вільну Україну, незалежну від більшовизму”³⁷. Відображаючи тогочасне ставлення РМО до українського повстанського руху, у меморандумі “Сучасний стан українського питання” від 28 вересня Бройтігам вказав, що “УПА сьогодні є дуже цінним засобом боротьби проти більшовиків, що заслуговує на усяку підтримку, хоча внаслідок її діяльності загинуло багато представників німецького цивільного управління”³⁸.

25 вересня після розмови з А. Розенбергом шеф РСГА Ернст Кальтенбруннер погодився звільнити С. Бандеру та інших політв'язнів. Ярослав Стецько, Володимир Стахів, Осип Тюшка та інші провідні діячі ОУН(б) (разом 20 осіб) були звільнені з концтабору Заксенгаузен, спершу опинилися під поліційним наглядом у військових бараках у Південних Судетах у чеському місті Хепп (німецька назва Егер). З ув'язнення звільнено також Романа Ільницького, Степана Ленкавського, Лева Ребета та інших провідних діячів організації. Незабаром українські політв'язні прибули до Кракова, тоді як Бандеру перевезли спершу до Берліна, де були заплановані переговори з ним щодо можливої співпраці. З цією метою СС-ГА і РМО почали вивчати реальні можливості ОУН(б) і УПА. Аналізуючи потенційні можливості українського та інших національних рухів опору в Європі, 26 вересня в листі Г. Гімmlеру шеф СС-ГА Г. Бергер наголосив: “Сили опору проти більшовизму у їх власних краях є дуже великі і сильні. Бандитський рух в незначних розмірах перекинувся також у Росію, і Сталіну буде набагато важче зламати його, з огляду на менталітет слов'ян, ніж нам будь-де на окупованих тепер просторах Західної Європи”³⁹.

СС-ГА, незважаючи на початковий опір СД, гарантувало зустріч І. Гриньоха з С. Бандерою. Після отримання гарантії того, що “Орлов” не буде заарештований, його допущено до зустрічі з Бандерою в Заксенгаузені в присутності керівника Фронтової розвідувальної команди № 202 гауптмана Дітріха Вітцеля (Witzel) як посередника. Сам Вітцель так згадував про ту зустріч: “УПА була готова прийняти допомогу Німеччини, оскільки на той час Вермахт відступив з більшості території України. Проте для цього треба було заручитися згодою Бандери, який перебував у концтаборі Заксенгаузен. Мені сказали, що треба добитися зустрічі з Бандерою, поговорити з ним на цю тему, бо інакше нічого не вийде. З'ясувалося, що єдиною людиною, яка могла дати згоду на таку зустріч з Бандерою, був шеф гестапо групенфюрер Мюллер. Тому я у серпні 1944 року виїхав до Берліна і там мені повідомили, коли Мюллер прийме мене. Я спробував отримати у нього дозвіл зустрітися з Бандерою разом із “доктором Орловим”. Мюллер спочатку роздумував, але урешті-решт дозволив мені та “доктору Орлову” зустрітися з Бандерою лише за умови, щоб я постійно був присутнім і контролював цю розмову. Отримавши цей дозвіл, ми поїхали

³⁶ Ibid. – Roll 22. – Frame 000476.

³⁷ Dallin A. German Rule... – P. 624–625.

³⁸ NAUS. – T-454. – Roll 98. – Frame 000571.

³⁹ Ibid. – T-175. – Roll 138. – Frame 2665826.

до Заксенгаузена. При вході до табору стояв великий барак. Ми зайшли до цього бараку і трохи пізніше до нього привели Бандеру. Тут я усупереч розпорядженням Мюллера не став втручатися у розмову “Орлова” з Бандерою. Вони пішли у куток бараку і розмовляли там приблизно годину. Потім Бандеру забрали назад. Згодом ми поїхали назад до Кракова, де тоді перебувала наша частина, а Бандера залишився в таборі, але він дав згоду УПА прийняти допомогу німців у боротьбі проти СРСР”⁴⁰.

І. Гриньох поінформував провідника ОУН(б) про те, що відбулося в організації, про її політику в Україні і передав доручення Проводу, щоб С. Бандера не зробив помилки (керівництво ОУН(б) побоювалося, щоб німці не використали його і тим самим не викликали розкол в організації). Гриньох також передав Бандері таємну записку з конфіденційною інформацією. Через Гриньоха С. Бандера та Д. Леbedь передали звістки про своє становище М. Леbedю. Представники різних установ Райху пропонували Бандері взяти участь в розмовах щодо створення українського національного представництва пронимецької орієнтації і оприлюднення у зв’язку з цим відповідного звернення до українського народу. Однак Бандера всіляко відтягував свою згоду на участь в переговорах. Одним з формальних аргументів для відмови була його заява про те, що він недостатньо ознайомлений із ситуацією та настроями, що склалися тоді в ОУН(б) і в Україні загалом. Бандера передав Гриньоху вказівки для Леbedя й висловив бажання зустрітися з Леbedем та Р. Шухевичем. Готуючись до зустрічі з лідером організації і водночас не довіряючи нацистам, Леbedь вживав усіх заходів для викрадення Бандери та інших провідних діячів підпілля з-під домашнього арешту. Ці плани розробляв зв’язаний особистою дружбою з Бандерою керівник СБ ОУН(б) М. Арсенич. Одночасно Гриньох дав доручення зв’язковому між Леbedем і головнокомандувачем УПА В. Чижевському вирушити до Шухевича, отримати в нього шифри й домовитися про відповідне місце спільної зустрічі між Бандерою, Леbedем і Шухевичем⁴¹.

Унаслідок наближення лінії радянсько-німецького фронту до концтабору Равенсбрюк керівництво 4-го управління РСГА видало розпорядження перевезти дружину Леbedя, її матір та дитину в місцевість Легнін (Lehnin) під Берлін. Дізнавшись про це, М. Леbedь разом із В. Чижевським і особистим охоронцем Ярославом Федиком (псевдо “Славко”) нелегально виїхав до столиці Німеччини з фальшивими документами на себе, членів своєї родини та на С. Бандеру. Йому вдалося зустрітися із лідером ОУН(б), який спершу погодився виїхати з Берліна, але наступного дня відмовився, мотивуючи тим, що потрібно впливати на німецькі урядові кола з метою звільнення інших українських політичних в’язнів. Зважаючи на це, Леbedь вирішив не брати з собою родину (свою дружину, її матір

⁴⁰ Через 7 років після закінчення війни Д. Вітцель написав про це у спогадах, що були передані для “закритого зберігання” у Військовий архів Федерального архіву у Фрайбурзі й про які нічого не було відомо широкому колу дослідників (Unternehmen Kirn // BA-MA. – MSg 2/4684. – Bl. 1–3). І тільки ще через 55 років він дав інтерв’ю, в якому розповів окремі цікаві деталі про подробиці переговорів. Спомини Вітцеля наведено на підставі відеоінтерв’ю в перекладі російською мовою: Гауптман немецкой контрразведки “Абвер” об УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=YPuWY3KH78Q>

⁴¹ Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ / С. Кокін. – К.: НАН України, Ін-т історії України; Держкомітет архівів України; ДА СБУ, 2000. – Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – С. 76.

та доньку), щоб не спровокувати цим нацистські каральні органи на повторний арешт Бандери. Звільнений з-під арешту колишній голова Українського державного Правління (УДП) Я. Стецько прибув на зустріч із Лебедем до Відня, звідки невдовзі виїхав до Братислави⁴².

Заступник провідника Українського Центрального Комітету (УЦК) – харитативної установи українців в окупованій Райхом Польщі – Кость Паньківський у споминах наслідки заходів УГВР щодо звільнення українських політв'язнів в Австрії описав так: “Під кінець вересня і в жовтні звільнили з концентраційних таборів членів обох груп ОУН. До нас прибули першими молоді дівчата, а за ними вже старші чоловіки. Ми створили для дівчат гуртожиток у близькому селі Мальміц. Старших, знеможених перебуванням в концтаборах, виголоднілих або хворих, ми примістили в місті”⁴³. Підбиваючи підсумки діяльності ГСЗС і Закордонного Представництва (ЗП) УГВР щодо звільнення політв'язнів із німецьких концтаборів, його представник Роман Петренко (“Омелько”) пізніше згадував: “У ту пізню годину нацистська Німеччина змінила дещо політику щодо народів Східної Європи, ... появилась нова українська політика. ЗП УГВР побачило можливість добитися звільнення членів ОУН, які сиділи в німецьких концентраційних таборах. Багато часу і зусилля та матеріальних ресурсів було витрачено, щоб подати їм матеріальну допомогу. Відбулися поїздки різних представників до Кракова і Берліна. Щоб досягнути ту ціль, часом занедбувалися й інші акції, що інколи викликало критику деяких членів групи”⁴⁴.

Зондуючи ґрунт для можливого залучення українських націоналістів до співпраці з Райхом і прагнучи ознайомитися з позицією С. Бандери, 5 жовтня 1944 р. шеф СС-ГА Г. Бергер особисто з ним зустрівся. До конкретних домовленостей однак не дійшло. На підставі цієї зустрічі Бергер дійшов висновку, що провідник ОУН(б) – “фанатичний слов'янин”, на той момент корисний, але пізніше – небезпечний для Райху⁴⁵. Усвідомлюючи незмінність курсу Німеччини в українському питанні, свою відмову від співпраці з нацистами Бандера аргументував тим, що після багаторічного ув'язнення не може брати участі в переговорах, які проводяться з представниками створеної без його участі УГВР⁴⁶. Зважаючи на непоступливу позицію Бандери, шеф СС-ГА вирішив налагодити контакти безпосередньо з командуванням УПА. Першим кроком на цьому шляху мало бути створення українського представницького органу в Німеччині, керівник якого користувався б авторитетом серед українців, але не належав би до керівництва ОУН(б). 6 жовтня 1944 р. Бергер дав зрозуміти Гімлеру, що передумовою до співпраці з українськими повстанцями

⁴² Інтерв'ю автора з Миколою Лебедем 26 липня 1994 р. // Архів автора.

⁴³ *Паньківський К.* В Німеччині / К. Паньківський // Листи до приятелів (Нью-Йорк; Торонто). – 1959. – Лютий. – Ч. 2 (72). – С. 19.

⁴⁴ *Дейчаківський М.* На визвольних стежках Європи / М. Дейчаківський. – К.: Видавництво “Юніверс”, 1997. – С. 36–37.

⁴⁵ Der Reichsführer SS, Berlin-Grünwald, 6.10.44. Der Chef des SS-Hauptamtes Dungsstraße 7–11. CdSSHA/Be/Steg.VS-Tgb.-Nr. 1183/44 G. Kdos. 2.Ausfertigungen. Adj-Tgb.-Nr. 970/44 g. Kdos. / Ausfertigung. Geheime Kommandosache. Betr.: Besprechung mit Bandera. An den Reichsführer-SS und Reichsminister des Innern. Berlin SW 11 Prinz Albrecht-Str. 8. G. Berger, SS-Obergruppenführer // NAUS. – T-175. – Roll 125. – Frames 2650497–2650499.

⁴⁶ *Steenberg S.* Wlassow – Verräter oder Patriot? / S. Steenberg. – Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1968. – S. 176.

може бути “створення “Української Національної Ради”, яке надасть нам певні політичні можливості [зв’язків] із УПА”⁴⁷.

Інформація про успіхи УПА у боротьбі проти військ НКВС, отримана Абвером, справила враження на командування Збройних сил Німеччини, яке, маючи намір використати упівців у своїх інтересах, доручило відділам військової розвідки налагодити контакти з підрозділами українських повстанців. Як посередників вирішили використати місцевих мешканців, завербованих співробітниками Абверу на окупованих східних територіях, які покинули їх разом із Вермахтом. Вони й стали основними кадрами німецьких розвідувальних шкіл, що у стислі терміни – здебільшого протягом кількох тижнів – готували групи диверсантів. Ці групи планували повітряним шляхом перекидати через лінію німецько-радянського фронту в Україну, вони мали здійснювати напади на тиллові частини радянських військ, виявляти та знищувати об’єкти стратегічного значення (різноманітні склади, залізничні колії, мости тощо), налагоджувати контакти з місцевими формуваннями УПА⁴⁸.

Встановлення зв’язків із національними рухами опору виявилось вкрай потрібним для Німеччини восени 1944 р., коли німецьке командування було відрізане від баз постачання та розвідувальної інформації про події у Східній Європі. До того часу різні німецькі установи (Вермахт, цивільна адміністрація, органи безпеки) намагалися нав’язати контакти незалежно одні від одних. Місію налагодження зв’язків із збройними формуваннями національних рухів опору Г. Гімmlер доручив штандартенфюрерові СС Отто Скорцені, який був шефом двох відділень РСГА, а саме відділу “Ц” 6-го управління (структури СД для диверсійних операцій) та воєнного відділу 8-го управління (групи диверсій, колишнього 2-го управління Абверу). Йому підпорядковано спеціально створений наприкінці вересня “Командний штаб Мисливських з’єднань СС” (Führungsstab SS-Jagdverbände)⁴⁹. Разом вони склали бригаду в складі чотирьох батальйонів, названих за географічною ознакою і призначених для операцій проти радянських та союзних СРСР польських, чехословацьких, югославських, італійських та французьких партизанів. За допомогою цих частин вирішено також забезпечити у Південній та Східній Європі взаємодію із повстанськими формуваннями, які воювали проти СРСР. “Мисливське з’єднання СС “Центр” (SS-Jagdverband Mitte) планували використати на Західному фронті. Водночас країнами Югославії займалося “Мисливське з’єднання СС “Південь” (SS-Jagdverband Süd), розділене на підрозділи “Південний Схід” та “Південний Захід”, а країнами Балтії – “Мисливське з’єднання СС “Північ” (SS-Jagdverband Nord), з якого виокремлено формації “Північний Захід” та “Північний Схід”⁵⁰.

Засиланням диверсантів в Україну відав укомплектований із вояків дивізії “Бранденбург-800” четвертий батальйон “Мисливських з’єднань” під назвою “СС-Ягдфербанд Ост” – “Мисливське з’єднання СС “Схід” (SS-Jagdverband Ost). Він

⁴⁷ Der Reichsführer-SS. Der Chef des SS-Hauptamtes. CdSSHA/Be/Fo. Berlin-Grünwald 6. Oktober 1944. Betrifft: Gebietliche Zusammenfassung der Ukrainer. G. Berger, SS-Obergruppenführer // Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde (BA). – NS 19 (Persönlicher Stab Reichsführer SS)/544. – Bl. 77.

⁴⁸ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 34–35.

⁴⁹ NAUS. – T-175. – Roll 141. – Frames 2669122–2669125.

⁵⁰ Кузнецов С. Под маской независимости (Документы о вооружённом националистическом подполье в Латвии в 40–50-х гг.) / С. Кузнецов, Б. Нетребский // Известия ЦК КПСС. – Москва: Издание ЦК КПСС, 1990. – № 11. – С. 119.

був сформований ще наприкінці 1943 р. як винищувальний батальйон СС “Схід” (SS-Jäger-Bataillon Ost), котрим командував штурмбанфюрер СС Адріан фон Фьолькерсам (Adrian von Fölkersam). О. Скорцені як керівник усіх частин “Мисливських з’єднань” вирішив проконтролювати підготовку спеціально укомплектованої окремої групи з працівників Абверу та кількох українців, підготовленої для закидання в тил УПА. Після переведення до військ СС у вересні 1944 р. підрозділи формування “СС-Ягдфербанд “Ост” у тісній співпраці з ФГО взяли участь в операції з підтримки українського партизанського руху “Коричневий ведмідь” (“Brauner Bär”)⁵¹. У рамках підготовки до цієї акції 19 вересня видано довідку ФГО, в якій вказано, що ГК УПА наказала “під загрозою суворого покарання припинити напади підпорядкованих частин проти Вермахту та його союзників”. У ній також зазначено: “Від серпня частини УПА гарантували передачу інформації тогочасним німецьким арміям та дивізіям через зв’язкову команду. Постійне постачання інформацією настало особливо в засязі 39-го і 11-го армійських корпусів”. За цих сприятливих обставин тоді ж уперше запропоновано створити спеціальний зв’язковий орган з УПА – командну групу, яка була зобов’язана збирати інформацію про діяльність УПА, надавати їй допомогу в разі зміни німецької політики щодо України. За найкоротший час створено таку групу. Її очолив колишній оберлейтенант полку “Бранденбург-800” у 1940 р., гауптман Дітріх Вітцель, який планував застосувати щодо України досвід диверсійних дій, набутий у вересні 1941 р. – вересні 1943 р. в Афганістані. Під псевдо “Кірн” він очолив окремий відділ Фронтвої розвідувальної команди № 202, що діяла у складі ГА “Північна Україна”. До його групи увійшло 10 німців і 12 українців із “Мисливського з’єднання “Схід”. Започаткована операція від імені її керівника отримала назву “Акція Кірна” (“Unternehmen Kirn”)⁵².

Про створення штабу, що мав налагодити зв’язок із УПА, швидко стало відомо райхслайтерові А. Розенбергу, який вже у вересні 1944 р. спробував попередньо зустрітися у цій справі з О. Скорцені, щоб через нього вийти на УПА і “забезпечити інтереси” й дотримання політичної лінії його відомства на майбутніх переговорах із представниками ГК УПА. Іншими словами, Розенберг розраховував, що його відомство буде “політично скеровувати у потрібному для Райху напрямку” антикомуністичні рухи опору, тоді як військові інстанції через Абвер будуть використовувати його в своїх інтересах у мілітарній сфері. Однак з цієї “схеми” випадали структури СС, що не влаштувало райхсфюрера СС Г. Гімлера, який дізнався про підготовку зустрічі райхслайтера зі Скорцені і категорично заборонив своєму підлеглому в обхід інстанцій СС зустрічатися з райхсміністром окупованих східних територій, позицію якого вкотре було проігноровано. Шеф головного політичного відділу РМО О. Бройтігам з цього приводу пізніше згадував: “Коли ж ми повністю відступили з території України, наші Вермахт і СС таємно підтримували УПА, яка хотіла боротися за незалежну Україну. Завдяки тільки тонкій контрольованій фронтовій лінії не було важко через Карпати підтримувати зв’язок і постачати УПА зброєю, боєприпасами та вибуховими засобами. СС вбачали у визволителі

⁵¹ SS-Jagdverband Ost [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.skalmannu/third-reich/ss-jagd-ost.htm

⁵² FHO (B/P). H.Qu., den 19.9.44. Vortragsnotiz. Betr.: Tätigkeit der Nationalukrainischen Widerstandsbewegung // NAUS. – T-78. – Roll 565. – Frames 000178–000180.

Муссоліні Скорцені керівника бюро зв'язку з УПА, який також проявив себе під час виконання цього завдання. Розенберг теж хотів налагодити з ним зв'язок і вирішив призначити час для зустрічі зі Скорцені у Берліні у давньому партійному службовому бюро Розенберга на Маргаретенштрассе, 17. Розенберг, якому я підготував документацію для цієї зустрічі, просив мене взяти в ній участь. Однак ми даремно чекали на відвідувача, аж раптово надійшло повідомлення, що він отримав від Гімmlера доручення, яке, на жаль, унеможливило його прибуття на заплановану зустріч. Розенберг “закусив губи” і замовчав. Він здогадався, що Гімmlер заборонив цю зустріч. Про іншу зустріч не було домовлено”⁵³.

Вивчення можливостей встановлення зв'язків із УПА впродовж вересня–жовтня 1944 р. супроводжувалося скиданням із німецьких літаків озброєння та вибухівки в місця розташування українських повстанських загонів із метою стимулювання бойових дій у тилу ЧА (хоча ці вантажі здебільшого були призначені для широкої сітки залишених в тилу ЧА німецьких диверсантів і тільки випадково потрапляли до УПА, часто їх виявляли радянські органи безпеки). Підготувавши ґрунт для переговорів, командування Вермахту скерувало в місце дислокації УПА групу в складі 7 осіб, очолювану гауптманом Вітцелем. 16 жовтня вона прибула в одну з місцевостей, де діяли збройні формування українського опору. Оскільки вояки УПА і населення негативно сприймало німців і були позитивно налаштовані щодо західних альянтів як можливих союзників у боротьбі проти СРСР, під час перебування на території України Вітцель (“Кірн”) видавав себе за британця і в присутності повстанців розмовляв англійською мовою, якою він добре володів, оскільки тривалий час спілкувався нею під час професійної діяльності в Афганістані. Осць як через 60 років після закінчення війни згадував про подробиці переговорів сам Вітцель:

“Щоб усе це (ефективність дій УПА – А. Б.) зафіксувати документально і довести німцям (котрі, зокрема, з ордером на арешт розшукували провідних діячів УПА і котрі багатьох членів УПА як терористів розстріляли на місці), що в Україні справді оперував самостійний рух опору проти СРСР, який у разі необхідності був готовий прийняти нашу допомогу, я створив малу групу з 7 осіб – членів мого загону. На початку жовтня ми разом із людиною – зв'язковим УПА, якого нам надав “Орлов”, перейшли лінію фронту і зайшли в тили СРСР. Спочатку – і це підтверджує факт, що УПА ніколи не була організована німцями і не залежала від них, – наш зв'язковий видавав нас за англійців. Він сказав нам, що не знає, що буде з нами, якщо раптом дізнаються, що ми – німці. Однак потім все виявилось нормально. Більшість тих, кого ми зустріли, сприйняли нас як товаришів-союзників [Bundesgenossen]. Ми пробули там за лінією фронту більше, ніж 5 тижнів. Зустрілися і розмовляли з різними представниками керівництва УПА і в результаті зайшли майже за 180 км від лінії фронту до містечка Калуш. Там ми з допомогою місцевого населення спорудили тимчасовий аеродром. В нас була рація, і ми таким чином мали контакт із частиною в Кракові. Там вони на наше прохання передусім переправили летуна, який вночі прилетів на літаку, адже в нас не було людини з Люфтваффе. За допомогою цього летуна ми біля містечка Степанівка знайшли місце, де міг би приземлитися літак. Це була велика поляна, її обладнали під тимчасовий аеродром,

⁵³ *Bräutigam O.* So hat es sich zugetragen... Ein Leben als Soldat und Diplomat / O. Bräutigam. – Würzburg: Holzner, 1968. – S. 700.

і приблизно за три дні там приземлився літак “Ю-52”. На ньому мала полетіти на Захід вся моя команда: зв’язковий УПА, 2–3 людини з УПА, яким треба було на Захід, і 3–4 німці, які до того все ще були в загоні УПА (як я вже казав, були такі поодинокі випадки). Незабаром ми так і прилетіли до Кракова. Таким чином було доведено, перш за все перед німецькими органами влади, що разом із УПА можна боротися проти росіян, але не за нашими наказами”⁵⁴.

Про рейд Д. Вітцеля знала тільки невелика група відомих діячів ОУН(б). Головними з них у Німеччині були член ЗП УГВР В. Охримович та представник канцелярії М. Лебеда (який фігурував у переговорах під псевдо “Ярополк”), зв’язковий між ЗП УГВР і керівниками українського руху опору в Україні В. Чижевський (“Демид”). За дорученням керівництва українського руху опору в Україні участь у переговорах взяла також керівник організаційно-мобілізаційного відділу ГВШ УПА сотник О. Гасин (“Лицар”), керівник СБ ОУН(б) Микола Арсенич (“Тригор”), керівник лінії зв’язку Краєвого Проводу (КП) ОУН(б) на ЗУЗ Іван Питльований (“Тонта”) ⁵⁵. Вітцель передав для УПА батареї для радіопередавальної станції та альбом зі схемами місць розташування баз зброї, замаскованих улітку 1944 р. спеціальною групою розвідувального відділу ГА “Північна Україна” під керівництвом наступника підполковника Зелігера на посаді керівника Фронтової розвідувальної команди № 202 – майора Карла Гельвіга (Hellwig) для німецьких диверсійних груп* (які не змогли до осені 1944 р. розгорнути активної підривної діяльності в тилу ЧА, оскільки були ліквідовані радянськими органами безпеки). Після кількатижневого вивчення ситуації Вітцель повернувся через лінію фронту, передав для Вермахту нову інформацію про потенційні можливості УПА й 12 грудня 1944 р. отримав за успішне виконання операції високу військову нагороду – Рицарський хрест (Ritterkreuz), а ще за кілька місяців був підвищений до рангу майора ⁵⁶.

У звіті командуванню ГА “Північна Україна” від 22 листопада 1944 р. про наслідки свого рейду поблизу місцевості Сухий Потік та біля Бережан Д. Вітцель повідомив, що його групі впродовж рейду, який тривав від 6 жовтня до 7 листопада, вдалося встановити контакт із оперуючим у згаданих околицях відділом УПА. Після цього група пройшла 180 км за лінією фронту, майже два тижні вивчаючи діяльність повстанців. Вітцель дізнався, що відділи УПА об’єдналися з

⁵⁴ Гауптман немецкой контрразведки “Абвер” об УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=YPuWY3KH78Q>

⁵⁵ Совершенно секретно. Начальнику Управления НКВД по Львовской области комиссару милиции 2-го ранга тов. Грушко. Справка “О настроениях бандитов, о настроениях населения к бандитам и о совместной борьбе “ОУН” с немцами. Зам. начальника ОББ УНКВД Львовской области майор госбезопасности (Свиридов). 29 ноября 1944 г. г. Львов // ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 177–179.

* Гауптман Абверу Ю. Лазарек, затриманий радянськими органами безпеки, з цього приводу заявив на допиті: “У Галичині Гельвіг створив 40 баз із зброєю та боеприпасами. Мені було відомо, що на базах було 6–7 тисяч одиниць зброї. Гельвіг показав мені карту-альбом, на якій були позначені ці бази. Місця і все те, що закопувалося, було сфотографовано, чітко позначені прикмети, щоб можна було розшукати бази... У січні 1945 р. я дізнався від офіцера 2-го відділу Абверу Вітцеля, що за розпорядженням із Берліна альбом зі схемами місць розташування баз німці передали Головній Команді УПА”.

⁵⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 68; Режим доступу: http://www.das-ritterkreuz.de/index_themen.php4?modul=brandenburger

відступаючими німецькими вояками, причому німці давали українцям зброю, українці німцям – харчі. Встановлено, що з'єднання УПА перейшли до тактики дій окремими батальйонами (куреннями), що сприяло маневреності збройних формувань. Вітцель повідомив, що повстанці озброєні на 90 % трофейною новою німецькою автоматичною зброєю “МГ-34”, “МГ-42”, “МП-40” і “МП-43” й стосовно Німеччини деякі з них усе ще “сподіваються на постачання повітряним шляхом”⁵⁷.

“На підставі доповіді групи після її щасливого повернення у нас склалося добре уявлення про ситуацію, – згадував у своїх споминах О. Скорцені. – УПА була в основному сформована з великих військових частин чисельністю до тисячі чоловік і змогла опанувати територію. Їх командування було вимушене наполегливо діяти проти радянських військових підрозділів за лінією фронту. До того часу військовослужбовці УПА самі завойовували оснащення, зброю та обмундирування. Гауптман К. (“Кірн” – А. Б.) провів важливу розмову з командиром УПА і підтвердив отримані дані, що німецькі вояки діяли головню як підстаршини в так званому українському визвольному русі (очевидно, це твердження перебільшене й у споминах йдеться про деяких німців, котрі відстали від своїх частин і опинилися в УПА, й головню про українців, котрі перейшли до повстанців зі створених німецькими установами збройних формувань – А. Б.). УПА була готова на поступове повернення німецьких вояків в обмін на озброєння”. Проте, за словами Скорцені, подальша організація подібних рейдів виявилася неможливою. “Становище з постачанням фронту бензином тим часом було таке критичне, – згадував він, – що нам для таких рейдів більше не випало жодної нагоди”⁵⁸.

З огляду на важливість проблеми пошуку можливих союзників проти СРСР 10 жовтня 1944 р. відбулося окреме засідання Проводу ОУН(б), що прийняло антинімецькі зовнішньополітичні постанови⁵⁹. Основним доповідачем на ньому був керівник організаційного відділу Проводу ОУН(б) Д. Маївський (“Зруб”), який у своєму виступі вказав на можливість воєнного конфлікту між Великою Британією і СРСР, у результаті якого британські війська можуть окупувати територію України й тим самим стати новою країною-окупантом українських земель. Представники керівництва ОУН(б) при цьому не допускали нової окупації України німецькими військами й не розглядали можливості відновлення Німеччиною втрачених

⁵⁷ FAK 202 v. 22.11.1944: Auswertung Unternehmen Kirn. Beobachtungsergebnisse über UPA // BA-MA. – RH 2/2545. – Bl. 184–185; FAK 202 v. 27.11.1944; Auswertung Unternehmen Kirn: Allgemeiner Bericht // BA-MA. – RH 2/2545. – Bl. 131–135; NAUS. – T-78. – Roll 566. – Frames 000448–000452; Roll 675. – Frames 000464–000474. Інші звіти про “Акцію Кірна” див.: Amt Mil/Abt. Mil D Nr. 3287/44 g.Kdos.; FAK 202 v. 15.11.1944: Auswertung Unternehmen Kirn: Verzeichnis Sowjetischer Beutepapiere // BA-MA. – RH 2/2545. – Bl. 136–139; FAK 202 v. 20.11.1944: Auswertung Unternehmen Kirn: Verhältnisse in Westukraine unter sowjetischer Besetzung im Hinblick auf Ansatz deutscher Agenten und Streifkorps // BA-MA. – RH 2/3053. Див. також: [Witzel D. F.] Kommandoverbände der Abwehr II im Zweiten Weltkrieg / [D. F. Witzel] // Militärgeschichtlichen Beiheft zur Europäischen Wehrkunde. – Heft 5. – Freiburg: Hrsgb. vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Oktober 1990. – S. 126.

⁵⁸ Skorzeny O. Wir kämpfen, wir verloren / O. Skorzeny. – Frankfurt/Main: Helmut-Cramer-Verlag, 1975. – Bd. 2. – S. 112–113.

⁵⁹ Abt. Fremde Heere Ost (I/Bd). H.Qu., den 24.11.1944. Vortragsnotiz. Die Beschlüsse der Obersten Führung der “Organisation der Ukrainischen Nationalisten” (OUN) vom 10. Oktober 1944 // NAUS. – T-78. – Roll 566. – Frames 000442–000443.

позицій на Сході. Представник військового командування українського руху опору, керівник політвиховного відділу ГВШ Я. Бусел (“Галина”) вказав на доцільність використання в інтересах українського руху опору боротьби проти СРСР інших воюючих сторін⁶⁰. На увазі, очевидно, мали передовсім Німеччину, яка на той час не була країною-окупантом українських земель і, отже, її не розглядали як ворога України. Проте більшість учасників жовтневого засідання Проводу ОУН(б) не виявили готовності до встановлення контактів із командуванням Вермахту.

Переговори Д. Вітцеля із представниками ГВШ УПА стимулювали представників німецького військового командування вивчати можливості налагодження зв'язків між німецьким військом і збройними формуваннями українського руху опору. У результаті цього 2 листопада 1944 р. управління “Схід” 2-го відділу Абверу передало для РМО професорові Г. Менде аналітичну записку “ОУН–УПА”. У ній вказано, що ставлення ОУН(б) і УПА до урядових кіл Німеччини детермінується “залежно від того, наскільки їх політика може бути використана в інтересах українського визвольного руху і наскільки вони готові визнати українські вимоги й підтримувати їх у стосунках із Радянським Союзом”. Також зазначено, що “загальне негативне ставлення до німців не поширюється тільки на німецький Вермахт, який, згідно з вказівками, потрібно всіляко підтримувати. Простежується прагнення не робити німецьку армію відповідальною за політичну лінію і підтримувати її на тій підставі, що вона, воюючи проти советів, робить внесок до української справи”. “Після того, як українські національні території були в основному очищені й політичні фактори стали сприяти організації воєнного співробітництва на фронті, у серпні 1944 р. почалася свого роду генеральна взаємодія між УПА і бойовими німецькими частинами, – зазначалося у документі. – З питань взаємодії, її масштабів та форм її здійснення часто виникали серйозні розходження між керівництвом ОУН і командуванням УПА, оскільки потреби, що виникали з логіки воєнних дій проти Червоної армії, не завжди збігалися із суто політичними міркуваннями ОУН”. Акцентовано на тому, що ставлення до німців “є у політичній компетенції ОУН”. Найімовірнішим вважали співробітництво з військовими колами повстанського руху, оскільки ОУН(б) як політична організація була проти цього. Констатуючи, що деякі українські націоналісти усе ще розглядають Німеччину як союзну силу з огляду на її дії проти СРСР, автор звіту зазначав, що внаслідок відступу її збройних сил із території України антинімецькі ноти “ще з часів німецької окупації” “зараз вже в основному усунуті”. Тогочасні умови у документі розцінено як найсприятливіші для встановлення співробітництва з українським рухом опору, оскільки, якщо говорити про українців та німців, “навіть чи ще є два народи, в яких було б так мало розходжень і так багато спільних інтересів”. “Відхід з українських земель, боротьба проти спільного ворога й визнання факту збіжності німецько-українських інтересів відновлюють передумови до співробітництва”, – підсумовано у звіті⁶¹.

Подібні погляди поділяли німці, які не належали до правлячої у Райху Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії – НСДАП (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP) і не займали впливових владних посад, але

⁶⁰ Докладная записка “О заседании бандеровского Центрального “Провода” ОУН–УПА // ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 24–27.

⁶¹ NAUS. – T-454. – Roll 15. – Frames 000605–000607, 000610, 000611, 000615.

симпатизували визвольній боротьбі українського народу. 11 листопада генерал військ СС Юрген Штрооп переслав Г. Гімлеру листа одного з таких німців – професора Теофіля Шлярба, який вказав на доцільність підтримки українського опору сталінському режимові, зокрема УПА. Професор дав високу оцінку повстанському рухові. Проте наприкінці листа Шлярб висловив застереження щодо успішності цієї підтримки за умови збереження неоколоніальних планів Третього Райху щодо України. “Я, – писав він, – щоправда, дуже побоююся, що у Німеччині все ще грають з ідеєю знову поневолити Україну як область поселення і наділити нею Німеччину, на що 45-мільйонний народ українців не погодиться без боротьби на життя і смерть. Жадібність до багатств цього краю без огляду на самостійницькі прагнення українців може дорого коштувати Німеччині, бо принесе з собою небезпеку втрати всього”⁶².

У результаті домовленостей, укладених із представниками військових кіл українського руху опору, разом із групою Д. Вітцеля німецьким літаком до Кракова прибуло також двоє делегатів командування УПА О. Гасин і В. Чижевський⁶³. Гасин особисто провів у Кракові переговори з Вітцелем⁶⁴. Обговоривши гіпотетичну ймовірність отримання військової підтримки з боку Вермахту, Гасин водночас вирішив використати нагоду, надану представниками німецької розвідки, для встановлення тісніших зв’язків між командуванням УПА в Україні з представниками ЗП УГВР у Німеччині. Центром переговорів у цей час став Краків. З німецького боку, окрім Вітцеля, у переговорах брав участь уповноважений представник Вермахту Вальтер Ріхард Фегль (Föhl). Учасник тих подій К. Паньківський у своїх мемуарах писав: “Тут (у Кракові – А. Б.) ті, що виїхали з Галичини, вернулися на позиції з-перед 22 червня 1941 р. Вони зв’язалися знову з розвідкою Вермахту, яка потребувала людей поза большевицьким фронтом, і почали наново співпрацю. Метою її було дістати допомогу німців зброєю і іншим для відділів УПА в Галичині, а також допомогти політичним в’язням у концентраційних таборах у Німеччині. І гестапо змінилося. Для членів ОУН обидвох груп в рамках нових німецьких політичних плянів брами концентраційних таборів відкрилися на волю”⁶⁵.

З метою розкладу тилу ЧА влітку 1944 р. СС-ГА санкціонуvalo проведення акції “Східний скорпіон”. Штаб з однойменною назвою у листопаді 1944 р. підготував кілька десятків листівок зі згадками про УПА, які мали друкувати тиражем по кілька тисяч примірників і з німецьких літаків скидати над прифронтовими територіями⁶⁶. Ці німецькі листівки спричинили зворотній ефект, оскільки давали ґрунт для більшовицької пропаганди, яка вигадала міф про “українсько-німецьких націоналістів”. У зв’язку з цим 11 листопада у повідомленні А. Розенбергу шеф управління “Ш Д” Бюро керівництва добровольцями Сходу СС-ГА Ф.-Р. Арльт дав зрозуміти, що доцільно

⁶² Der Höhere SS- und Polizeiführer. Wiesbaden, den 11. November 1944. Rhein-Westmark. Tgb.-Nr.: 990/44 g. Betr.: Volksergebung in der Ukraine. Abschrift. gez. Schlarb // NAUS. – T-175. – Roll 60. – Frames 2576963, 2576967–2576968.

⁶³ Літопис Української Повстанської Армії / [упор. Т. Гунчак]. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1983. – Т. 7: УПА в світлі німецьких документів. – Кн. 2: червень 1944 – квітень 1945. – С. 106–111.

⁶⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 67–68.

⁶⁵ *Паньківський К.* Роки німецької окупації 1941–1944. – 2-ге вид. / К. Паньківський. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1983. – С. 426.

⁶⁶ NAUS. – T-580. – Roll 675.

уникати в офіційній пресі та радіо інформації про нібито підтримку Німеччиною дій УПА, щоб не зробити повстанцям “ведмежу послугу” – тобто не дати радянській пропаганді підстав для дискредитації національного руху опору серед населення України. У записці згадано про виявлення листівок та інших документів українського руху опору, з яких можна було зробити висновок, що ОУН, УПА і УГВР намагаються об’єднати під своєю егідою інші неросійські народи. Автор записки рекомендував обов’язково враховувати український опір як фактор сили, котрий жодною мірою не можна недооцінювати й котрим не варто легковажити у боротьбі проти СРСР⁶⁷.

На початку грудня 1944 р. інформацію про УПА, отриману Д. Вітцелем, передано І. Гриньоху з метою зацікавити його технічною допомогою німецької військової розвідки у процесі налагодження зв’язку між представниками ЗП УГВР і ГК УПА в Україні. Одночасно з цим наприкінці 1944 р. у районі Криниці з колишніх службовців охоронних відділів – “Шума” (Schutzmannschaften – Schuma) німецької поліції порядку Вермахт укомплектував окрему сотню. Її очолив спеціально відряджений для цього 28 листопада після запиту 8-го управління РСГА сотник дивізії військ СС “Галичина” Михайло Бригідер⁶⁸. Передбачали, що з метою налагодження співробітництва цей підрозділ буде переведено через лінію німецько-радянського фронту й передано у розпорядження ГВШ УПА⁶⁹. І. Гриньох згадував: “Сотн. Б[ригідер] як командир сотні мав завдання перевишколити весь відділ, перекидуючись на терен, недоступний для німців, а опісля малими групами перетривати перехід фронту. На жаль, січневий наступ большевиків перешкодив в цілому виконати завдання”⁷⁰. Окрім того, у Кракові вишколено радистів-українців. У переданому в листопаді для генштабу сухопутних військ Німеччини повідомленні ФГО про контакти з УПА зазначено, що розробляються проекти співробітництва й констатовано перші успіхи у цій сфері: “Крім того, відбувається вишкіл радистів УПА і постачання радіоапаратами з умовою подавання розвідувальних звітів. Цей обмін інформацією відбувається через зв’язкових осіб і вже частково дав добрий результат”⁷¹.

Від початку грудня 1944 р. у німецько-українських переговорах брав участь ще один кадровий співробітник Абверу і прихильник ідеї підтримки німецькими військовими колами діяльності УПА полковник Зігфрід Мюллер. 1 грудня до Кракова прибули З. Мюллер, І. Гриньох і група людей, що мали встановити зв’язок між Абвером і УПА: Роман Бурлай із Ковеля, Гуш, помічники у військових справах Степанович та Старовид і троє зв’язківців – 38-річний Ю. Лопатинський

⁶⁷ Der Reichsminister f. d. b. Ostgebiete. Westfalischerstr. 1. Der Chef des Führungsstabes Politik. Geheim.–Persönlicher Referent –Dr. A./Sch. VS. Tgb. Nr. 8664/44 geh. D. Tgb. Nr. 2989/44 g. Betr.: I. Rede des ukrainischen Ministerpräsidenten Chruschtschow. II. Alliertung der Nichttrussen in russischen Raum. (Dr. Arlt) // NAUS. – T-454. – Roll 88. – Frames 001067–001068.

⁶⁸ Personalabteilung II W. II W II – Abteilung 3. F./P. Betr.: Waffen-Hauptsturmführer Michajlo Brygider, geb. 24.9.02. SS-Obersturmführer // Копія в архіві автора, надана дослідником історії дивізії “Галичина” Романом Колісником.

⁶⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 66; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (IPN). – Nr. 0192/354. – T. 1. – K. 103.

⁷⁰ Гриньох І. Дивізія “Галичина” й українське підпілля / І. Гриньох // Броди. Збірник статей / [ред. О. Лисяк]. – Мюнхен: Видання Братства кол. вояків Першої УД УНА, 1951. – С. 53.

⁷¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1983. – Т. 7: УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 – квітень 1945 / [упор. Т. Гунчак]. – С. 69–70.

(“Калина”), 32-річний В. Чижевський (“Демид”) та 27-річний Сильвестр Скоробогатий (“Остап”). Вітцель запропонував представникові ЗП УГВР скористатися можливостями німецької військової техніки для підтримки контактів із керівництвом підпілля ОУН(б) і УПА в Україні, плануючи використати цей зв’язок у власних інтересах. За твердженням Гриньоха, переговори були успішними, оскільки деякі німецькі офіцери, “хоч стояли по іншій стороні барикади, зберегли своє обличчя людини, “сотвореної на образ і подобу Божу”. Сказане ним, з його ж слів, стосувалося “д-ра Фріца Арльга, ... д-ра Мюллера, полковника (насправді гауптмана – А. Б.) Кірна-Вітцеля, доктора політичних наук Фегля”⁷².

Представники німецьких військових кіл запропонували переправити в Західну Україну групу звільнених з ув’язнення членів ОУН(б) на чолі з Ю. Лопатинським. Заарештований нацистськими органами безпеки навесні 1943 р., він перебував у Заксенгаузені й через місяць після звільнення зголосився до служби в УПА, маючи намір вирушити до краю із завданням встановити зв’язок із підпіллям в Україні⁷³. Представники ЗП УГВР вирішили використати літак і деякий час вдавали, що готові співпрацювати з німцями. У ніч з 26 на 27 грудня на невеликому транспортному літаку очолювана Лопатинським група була переправлена до тієї місцевості, де розташувався штаб УПА. Загін приземлився у запланованому місці. Однак це було останнім, що знала німецька військова розвідка про долю транспортування групи Лопатинського, до якої увійшли В. Чижевський та С. Скоробогатий. Хоча вона мала при собі короткохвильовий радіопередавач, німецькі організатори цієї акції заздалегідь сумнівалися у тому, що учасники групи спробують зв’язатися з командуванням Вермахту. У Фронтівій розвідувальній команді № 202 навіть були переконані у тому, що учасників групи затримали співробітники органів НКДБ. Насправді ж група у повному складі опинилась у ГВШ УПА, де Лопатинський зв’язався із шефом ГВШ УПА Д. Грицаєм і до кінця Другої світової війни залишався в Україні⁷⁴.

Проте німецькі урядові й військові кола занадто пізно усвідомили, що для реалізації своїх цілей потрібно й можна було значно ширше використовувати УПА. З огляду на офіційно задекларований ОУН(б) і УГВР курс незгоди на офіційні політичні контакти з установами Райху без осуду ними колишнього колоніального курсу супроти України розмови представників ГК УПА з Д. Вітцелем були рідкісним винятком, що не став правилом. Кількість підготовлених у німецьких військових школах військовиків УПА була незначною. За неповний рік переговорів між представниками Вермахту й УПА у спецшколах Абверу пройшли вишкіл тільки кілька десятків осіб, делегованих із санкції О. Гасина, тоді як інших вербували із біженців, які не були пов’язані з УПА⁷⁵ (за винятком тих, яких скеровано до німецьких військових шкіл з дозволу ГВШ УПА, а від німецьких інструкторів вони приховували, що належать до ОУН(б) і УПА). Проте й ці окремі спроби викликали негативну реакцію у керівництва УГВР. За таку ініціативу О. Гасину

⁷² Гриньох І. Аби спасти людей... / І. Гриньох // Поклик сумління. – Львів, 1992. – № 34. – С. 2.

⁷³ Юрій Лопатинський // Вісті Комбатанта. Український військовий журнал (Торонто). – 1983. – Ч. 1. – С. 68.

⁷⁴ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР / М. Лебедь // Сучасність (Мюнхен). – 1986. – Ч. 4. – С. 102.

⁷⁵ Копія. Совершенно секретно. Экз. единственный. Показания Мюллера Зигфрида от 19 сентября 1945 года // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 39. – Арк. 132–137.

загрожував суд, від якого його врятували тільки великі заслуги перед українським національно-визвольним рухом*. Однак через осуд переговорів більшістю представників Проводу ОУН(б) О. Гасин наприкінці 1944 р. залишив посаду виконувача обов'язків шефа ГВШ УПА, який очолив Д. Грицай⁷⁶.

Услід за групою Д. Вітцеля німецька військова розвідка здійснила підготовку та десантування на територію Західної України кількох десятків груп своїх розвідників-парашутистів. Проте неможливість співдії загонів УПА з німецькими агентами була зумовлена й тим, що перші діяли в сільських околицях, а органи СД залишали своїх шпигунів переважно у містах на залізничних станціях, щоб в разі повернення сюди Вермахту мати під своїм контролем засоби комунікації і при потребі здійснити на них диверсії⁷⁷.

Про зменшення зацікавленості німецької військової контррозвідки у налагодженні співпраці з УПА свідчило розформування штабу Івана Голуба при Абвергрупі-220. Її кадровий співробітник Йосип Климчук, затриманий після закінчення війни органами безпеки Радянського Союзу, з цього приводу розповів під час допиту: "Він (Голуб – А. Б.) виїхав автомашиною в липні місяці за фронт в штаб УПА і більше не повернувся... Від того часу команда 220 капітана Лазарека почала дивитися на українців обережно і розпустила весь український штаб полковника Голуба". Той же Климчук пояснив незацікавленість Абвергрупи-220 готувати групи диверсантів із вояків УПА небажанням співпрацювати з німецькою розвідкою після приземлення в Україні тих із них, які у формі експерименту були вишколені німецькими інструкторами і десантовані у місця дій національного руху опору головно у Галичину та на Волинь: "Чому команда 220 не закидала більше людей? Я чув від лейтенанта Вінтгассе, що українці УПА не хотіли більше працювати разом з німцями – вислані радисти працюють тільки для УПА і не дають відомостей для німецького штабу. Довіри з боку німців до УПА більше не було. Капітан Лазарек сказав представникам УПА Шевчуку і Кошуку ("Синьому"), що не висилатиме людей літаками, поки не отримає радіограм від радистів, яких він вислав". Згадуючи про функціонування школи при Фронтовій розвідувальній команді № 202 у Кракові, Климчук визнав: "Школи команди готували людей з Великої України і викидали на парашутах групами до 20 осіб на Україну, як я чув, у Житомирську область. Диверсантам говорили, що німецьке командування має добрий зв'язок з УПА, але насправді цього не було, бо зв'язковий і представник УПА Кошук ("Синій") не давав своїх підготовлених для УПА радистів. Отже,

* Активіст відділу пропаганди Краєвого Проводу ОУН(б) на західноукраїнських землях (КП ОУН ЗУЗ) П. Дужий ("Аркадій"), затриманий 4 липня 1945 р. спецгрупою НКДБ, під час допиту у відповідь на питання про зв'язок керівників ОУН і УПА з німецькими органами влади визнав: "У німецьких школах готувалася частина командного складу УПА, в німецьких школах спецпризначення готувалися розвідники та диверсанти – щоправда, у дуже обмеженій кількості, які потім скидалися в тил Червоної армії для зв'язку з нами та здійснення через них зв'язку по радіо з німецькими органами; але до цього ОУН–УПА вдавалися лише для того, щоб, по-перше, мати можливість у підготовці кадрів і, по-друге, щоб по радіо через німецькі установи підтримувати зв'язок зі своїми керівниками та працівниками, які перебували на території Німеччини" (ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 86–88).

⁷⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П-29767 (Дужий Микола Опанасович). – Арк. 23.

⁷⁷ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 228. – Арк. 48, 76–81; Спр. 237. – Арк. 59, 61–63.

закидувані люди повинні були розраховувати тільки на власні сили”. На підставі досвіду, здобутого Вітцелем під час розмов із представниками УПА в Галичині, наприкінці 1944 р. під егідою Фронтної розвідувальної команди № 202 створено диверсійні команди (Streifkommandos), об’єднані у спецшколу – частину “Шіль” (Einheit “Schill”). Створено їх для саботажних операцій на територіях, контрольованих підрозділами ЧА. Випускниками школи були переважно німці й дуже мало українців, більшість із яких не мали нічого спільного з УПА. Й. Климчук згадував: “Школа “Шіль” була організована перед зимою 1944–1945 років на ґрунті розвідувальної роботи разом з УПА коменданта Абверкоманди № 202 капітана Кірна... В цей час під командуванням лейтенанта Штробля виїхала на завдання група до 12 осіб, зокрема Якоб Метухер єфр., Лео Гопсєв оберєфр., радист оберєфр. Маху, єфр. Георг Райхард, єфр. Франц Ненсінген, єфр. Ганс Гаугендер, єфр. Готгард Баум і три українці з Галичини Малішевський і два інші... Вся група через 4 або 5 тижнів повернулася назад без успіхів. Вони не могли домовитися з групою УПА (які не хотіли працювати з німцями) і повернулися назад”⁷⁸.

Органи НКВС і НКДБ доклали усіх зусиль, щоб завадити контактам командування Вермахту й УПА. Дізнавшись, що окремі групи агентів Абверу мали завдання налагодити зв’язок із УПА, обласні управління НКДБ у Західній Україні доповіли у Київ, що це відбулося за схваленням і у рамках попередніх домовленостей про нейтралітет між командуванням Вермахту і УПА. 15 січня 1945 р. опубліковано звернення керівника НКВС УРСР Василя Рясного до оунівців, повстанських формувань та населення Західної України. Свідомо спотворюючи стан справ, він необґрунтовано видав факт закидання німецькою розвідкою груп парашутистів за співпрацю повстанців із Третім Райхом⁷⁹. Про це ж йшлося у підсумковій довідці “Боротьба проти українського націоналістичного підпілля і банд УПА”, складеній начальником управління НКДБ Львівської області генерал-лейтенантом Александром Вороніним для керівництва НКДБ УРСР. У ній, зокрема, констатовалося, що факт переговорів представників ОУН і УПА з німецькими інстанціями нібито був підтверджений “агентурною розробкою керівних центрів українського націоналістичного підпілля”, здійсненою сталінськими органами безпеки. “Одночасно, – зазначено у довідці, – по лінії СБ була утворена сітка інформаторів-розвідників, які збирали розвіддані для німецького командування. У лютому 1945 року під час затримання одного з важливих резидентів СБ, вилучено звіт за грудень місяць 1944 р., у якому були детальні дані про воєнні перевезення, призначені для командування німецької армії”⁸⁰.

Насправді інсинуації НКВС з метою дискредитації УПА були вигадкою, що підтверджують висловлювання І. Гриньоха, зафіксовані агентами німецьких органів безпеки у Словаччині. У повідомленні звітди керівництва СД для Г. Мюллера в РСГА від 5 грудня 1944 р. визнано, що з німецького боку УПА “вже практично не отримує зброї, медикаментів і матеріалів для саботажів” і Німеччина “не підтримує УПА в її боротьбі”⁸¹. 18 грудня оберштурмбанфюрер СС Й. Вітиска, який

⁷⁸ Выписка из собственноручных показаний арестованного официального сотрудника “Абвергруппы 220” Климчук Иосифа Степановича от июня 1945 года // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 39. – Арк. 83–85.

⁷⁹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 89, 84.

⁸⁰ Там само. – Спр. 230. – Арк. 110.

⁸¹ Україна у Другій світовій війні... – Т. 4. – С. 284, 286.

на той час був командувачем поліції безпеки і СД у Словаччині, підтвердив цю інформацію тому ж Мюллерові в Берлін і В. Біркампу в Краків. Він поінформував, що 21 листопада до м. Прессбург (тогочасна німецька назва м. Пряшів) прибули двоє функціонерів УПА (очевидно, Гриньох та Лебедь), котрі, як вказано у повідомленні, заявили: “Не тільки в УПА, але і у широких масах українського населення дис-трикту “Галичина” і Волині простежуються сильні сумніви і недовіра до німецьких планів на майбутнє щодо східного і, особливо, українського питання. Складається враження, ніби німці не зробили на майбутнє жодних висновків із помилок, допущених у 1941–1944 рр.”. Представники УПА вказали, що розвиток подій свідчить, що “Німеччина має намір або зовсім не міняти свою східну політику, або змінити її несуттєво”. Водночас визнано, що німці “залишили УПА за російськими лініями майже без жодної підтримки” й підсумовано: “Ті декілька зв’язків, які окремі підрозділи УПА мали з окремими частинами Вермахту і за розвідувальну службу одержували від них військове спорядження, не мали суттєвого значення”⁸².

Використання куренями УПА військової допомоги німецького війська при його відступі з України стало тільки незначним чинником посилення національного опору проти сталінського режиму, який замінив собою попередній гітлерівський режим. Отже, практичні наслідки переговорів між структурами Вермахту й УПА у другій половині 1944 р. були малорезультативними*. 4 січня 1945 р. у повідомленні команди особливого призначення СП і СД у Словаччині для Й. Вітиски констатовано, що “наслідок війни буде некорисний для Німеччини”, “український національний уряд (очевидно, йшлося про УГВР – А. Б.) не хоче занадто сильно пов’язуватися з Німеччиною, щоб не втратити своїх земляків, які тепер його всеціло

⁸² Там само. – С. 301, 302.

* За твердженнями окремих радянських публіцистів (не підтвердженими, зрештою, жодними посиланнями на архівні документи), упродовж 1944 р. німецьке командування нібито передало для збройних формувань українського руху опору 700 мінометів, майже 10 тис. станкових та ручних кулеметів, 26 тис. автоматів, 22 тис. пістолетів, понад 20 тис. гвинтівок, 100 тис. ручних гранат, 70 тис. мін та снарядів, кілька мільйонів патронів (*Давиденко В.* “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів / В. Давиденко. – К.: Т-во “Знання”, 1989. – С. 12). Очевидно, це загальна кількість зброї, якої домогалось командування групи “УПА-Північ” у квітні та представники ГВШ УПА у серпні 1944 р., а також та, що була скинута німецькими літаками у місця розташування повстанських підрозділів. Однак німецькі та українські документи підтверджують, що пропозиції Дмитра Клячківського, передані у квітні командуванню німецьких військ у Галичині щодо надання певної кількості озброєння УПА, були відхилені. Водночас немає жодних німецьких документів, які підтверджували б те, що представникам командування українських повстанських з’єднань справді передано ту кількість зброї, яку вони намагались отримати у серпні. Що ж стосується скинутих повітрям вантажів зброї – співробітники НКДБ могли зафіксувати лише ту кількість зброї, яку вони виявили відразу ж після її скидання на парашутах – тобто ту зброю, яку німецьке командування розраховувало передати, але не встигло залишити не так для УПА, як для власних військових частин або диверсійних груп (особливо улітку 1944 р.). Тому офіційні дані радянських органів безпеки про велику кількість зброї, надану для УПА Вермахтом, насправді є безпідставними, необґрунтованими і завищеними щонайменше в 10 разів. Політичне керівництво СРСР свідомо обстоювало такі цифри, щоб очорнити український рух опору та обґрунтувати легенду про “українсько-німецьких націоналістів”. Радянська пропаганда поширювала тезу, нібито український рух опору радянській владі улітку й восени 1944 р. функціонував завдяки зовнішній матеріальній підтримці Третього Райху і замовчували антинацистську боротьбу повстанських відділів від перших днів їх утворення аж до відступу Вермахту з території України.

підтримують”. Також підсумовано: “Після проголошення незалежності українці потребуватимуть для подальшої боротьби запасів зброї та військового оснащення. У цьому відношенні вони не дуже оптимістичні, бо Німеччина на дає їм допомоги з уваги на сучасні дії УПА”⁸³. Аналізуючи наслідки переговорів між представниками ГА “Північна Україна” і ГВШ УПА восени 1944 р., американський історик А. Даллін констатував: “У цей час УПА, яка зазнавала все сильніших ударів, була знову готова діяти разом з німецьким Вермахтом проти Червоної армії, а Вермахт, зі свого боку, постачати УПА зброєю та боєприпасами, щоб підтримувати поза радянською лінією малий “другий фронт”... Між тим настав лютий 1945 р. і зв’язок з УПА по той бік фронту повністю перервався”⁸⁴.

Отже, поодинокі спроби німецького командування від літа 1944 р. встановити контакти з УПА часто за допомогою випадкових людей, які не мали нічого спільного з повстанським рухом, не дають підстав твердити про широкомасштабні зв’язки чи співпрацю українського руху опору з німецькими інстанціями. Виявленням таких груп займалося відразу кілька установ, передусім обласні управління НКВС і НКДБ та відділи контррозвідки “Смерш” обласних гарнізонів при Народному комісаріаті оборони (НКО) СРСР. Про наслідки дій цих інстанцій щодо затримання згаданих груп поряд з їх вищим відомчим керівництвом на місцях були поінформовані тільки перші секретарі обласних комітетів та районних комітетів Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У)⁸⁵. Факт затримання цих парашутистів радянська пропаганда в окремих випадках намагалася видати за доказ співпраці УПА з німецькими структурами – хоча насправді десантовані були здебільшого зовсім випадковими людьми, які не мали нічого спільного з ОУН і УПА й трактувалися радянськими спецслужбами як українські націоналісти тільки на підставі того, що вони були українцями за національністю. У зв’язку із цим у січні 1945 р. один з командирів УПА “Орлик” (можливо це був сотник діючої на Гуцульщині сотні ВО 4 групи “УПА-Захід” Степан Чуйко, який діяв під цим псевдо) видав спеціальний наказ:

“Збанкрутілий німецький імперіалізм всілякими способами намагається знайти собі союзників, щоб: а) відкупитися політично, нібито світ нам вірить і серед європейського народу він має політичний кредит; б) відтягнути свої мілітарно невеликі армії за рахунок боротьби проти більшовицьких сил в підпіллі Червоної армії шляхом скерування цієї боротьби, в першу чергу, проти тієї ж Червоної армії. Як політичний намір потрібно розглядати викидання на нашій землі парашутистів, котрі складаються з різних підозрілих осіб, політичних авантюристів і, до певної міри, з людей обдурених або примусово мобілізованих із зовсім позитивних українських патріотів. У зв’язку із цим наказую – всіляких парашутистів негайно вилловлювати. Зброєю, вибухові речовини, зв’язок, радіоапарати, технічне обладнання, фотоапарати, печатки, документи, парашути, гроші забирати, а їх самих передавати органам СБ. Винуватих у своїй зумисній агентурній роботі прилюдно знищувати і роз’яснювати людям, за що знищені; наших натомість переводити в УПА або боївки, як звичайних стрільців

⁸³ Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei u. d. SD in der Slowakei. Sonderkommando z. b. V. 15. III Tgb. Nr. 197/45. Am./Ha. An den Befehlshaber der Sipo. u. des SD Slowakei SS-Obersturmbannführer Dr. Witiska. Betr.: Wlassow-Aktion. // BA. – R 70. – Slowakei/223.

⁸⁴ Dallin A. German Rule... – P. 637, 641.

⁸⁵ ДАЛО. – Ф. П-5001 (Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України). – Оп. 6. – Спр. 46. – Арк. 98.

з правом авансу”. “Якщо на тій чи іншій території, – зазначалося далі, – будуть з’являтися чужі національні парашутні підрозділи (власовці, німці), то останніх по можливості обеззброїти і знищити. У будь-якому випадку не можна входити з ними у позитивні взаємини, вести з ними переговори або укладати угоди”⁸⁶.

Поширення функціонерами сталінського режиму в Західній Україні міфу про “українсько-німецьких націоналістів” зумовило негайну реакцію учасників українського опору, які дали рішучу відсіч вигадкам про орієнтацію ОУН і УПА на гітлерівську Німеччину й спростували наклепи про їх співпрацю з нацистами. У відкритому листі за листопад 1944 р. секретареві одного з райкомів КП(б)У один із повстанців, колишній офіцер ЧА писав: “Нас, що пролляли в боротьбі з тираном Гітлером море крові, сотні тисяч жертв, Ви називаєте вислужниками Гітлера. Це найбільше огидна вигадка брехливої сталінської пропаганди, на яку тільки можна здобутись”⁸⁷. Повідомлення обласного проводу ОУН(б) Львівської області від 24 грудня 1944 р., розіслане невдовзі після цього й адресоване районним провідникам ОУН та командирам сотень УПА, пояснювало пропагування радянськими установами міфу про “українсько-німецьких націоналістів” неспроможністю сталінських каральних органів знищити ОУН і УПА тільки силою зброї⁸⁸.

У “Декларації Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі” (травень 1945 р.) трирічне протистояння українського національного руху опору німецькій окупаційній політиці підсумовано так: “Вже з перших днів німецької окупації українських земель в 1941 р. виявився в умовах підпільно-конспіративної боротьби з німцями весь революційний український табір і своєю безкомпромісною політикою поставив себе в становище ворога німецького імперіалізму. Безпосередня підготовка до збройного зіткнення з німецьким окупантом викликала масові арешти і розстріли видатних членів визвольного руху. Це не тільки не похитнуло непримиренного ставлення до німців, але привело до широкого розгортання збройної боротьби. Починаючи з 1942 року до останніх днів німецької окупації 1944 р., УПА вела нерівні криваві бої з німцями, обороняючи населення від насильного вивозу до Німеччини і від безперервного грабунку хліба. Ми рішуче проти того, щоб ставити нас в один ряд зі всякого роду німецькими прислужниками, яких не бракує у кожному сьгоднішньому європейському народі, а тим більше проти нав’язування нам німецької агентурності”⁸⁹.

Керівництво ОУН(б) через місяць зайняло таку ж позицію щодо оцінки українського руху опору гітлерівського режиму в іншому офіційному зверненні – “Слові Організації Українських Націоналістів до українського народу в червні 1945 р.” “Боротьба УПАрмії проти гітлерівських займанців, – йшлося у “Слові”, – широко розгорнулася та стала славна на весь світ, дарма що німці намагалися “доказати”, що, мовляв, УПА діє за директивами з Москви, подібно як тепер, навчившись у німців, горланять панове Хрущови, Мануїльські, Рясні й інші сталінські гавляйтери на Україні, що УПА – це

⁸⁶ Там само. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 45–47.

⁸⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 929. – Арк. 112–113.

⁸⁸ ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 54. – Арк. 1.

⁸⁹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 1–8; ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 228. – Арк. 115 зв.

українсько-німецька агентура”⁹⁰. В одній із листівок УПА, виданій невдовзі після цього, зазначено: “Гітлерівська Німеччина впала. За знущання над українським народом, за знущання над народами всієї Європи її стрічає заслужена кара. Катюзи по заслужі”⁹¹.

В іншому зверненні УПА після закінчення Другої світової війни стверджувалося, що український рух опору від початку німецької окупації України “боровся проти гітлеризму”, а також констатувалося: “Вже 30 червня 1941 р. український визвольний рух продеклямував відновлення Української Незалежної держави та утворив уряд з п. Я. Стецьком на чолі. Це був ясний протинімецький акт, що розпочав трирічну героїчну боротьбу українського народу проти німецької окупації. Саме в цій боротьбі виросла й організувалась у поважну силу Українська Повстанча Армія (УПА). Вона зліквідувала десятки тисяч гітлерівських окупантів і визволила цілком з-під німців декілька областей України. Німецькі окупанти, в свою чергу, криваво переслідували український визвольний рух. Найвизначнішого його керівника С. Бандеру ув’язнили німці у концтаборі, а його двох братів замордували в концтаборі Освенцім, вони розстріляли десятки тисяч українських патріотів. У всіх селах і містах України висіли плякати з повідомленнями про розстріли за приналежність до УПА, до “збройних банд”, до українського руху спротиву. Десятки тисяч інших українців згинули в німецьких концтаборах. Гітлерівська пропаганда запевняла під час війни, що український визвольний рух – це замаскований, підтримуваний Москвою комуністичний рух. Сьогодні большевицька, а з нею і варшавська пропаганди говорять, що український визвольний рух був зв’язаний з німцями. В обох випадках це велика брехня, бо він був і є зовсім незалежний від яких-будь зовнішніх впливів, не орієнтується на жодну зовнішню потугу, але є висловом найвищої волі української нації, що позитивно бореться проти всіх загарбників. Так було під час німецької окупації, так є сьогодні під советською кормигою. Питання українців-“коляборантів”, що співпрацювали з німцями, є зовсім відсепароване і не має нічого спільного з УПА і взагалі з українським визвольним рухом. Були такі українці, але їх було менше як між росіянами, поляками чи французами, де вони перебували в постатях т. зв. фольксдойчів. Український визвольний рух плямував їх і поборював як національних зрадників так, як сьогодні поборює нових зрадників – большевицьких коляборантів”. Логічним завершенням осуду українським підпіллям політики Третього Райху стало схвалення рішення Нюрнберзького трибуналу про страту нацистських військових злочинців. У зверненні ОУН(б), виданому після завершення його роботи, сказано, що “головні гітлерівські злочинці понесли заслужену кару”⁹².

Характерно, що про безпідставність більшовицького міфу про “українсько-німецьких націоналістів” стало відомо урядам країн Заходу на основі меморандумів ЗП УГВР, і даних власних розвідок. Вивчаючи український рух опору, працівники американського Воєнного бюро, які захопили трофейні німецькі документи, восени 1945 р. опрацювали довідку про українських повстанців, на підставі якої зробили

⁹⁰ Слово Організації Українських Націоналістів до українського народу в червні 1945 р. Б. м. // ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 1–36; ДАЛО. – Фонд листівок. – Інв. № 3394. – С. 8.

⁹¹ ДАЛО. – Ф. П-5005. – Оп. 1. – Спр. 161. – Арк. 53.

⁹² Там само. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 436. – Арк. 39.

висновок про безрезультативність спроб німецьких військ налагодити ефективну співпрацю з УПА⁹³.

Отже, переговори між ГА “Північна Україна” і командуванням УПА були тактично виправдані для обидвох сторін: для Вермахту було вигідним функціонування збройного руху опору в тилу Червоної армії, а повстанці прагнули зміцнити власний бойовий потенціал для боротьби за національну та державну незалежність українського народу. Однак незначна військова допомога німецького війська для УПА під час відступу з українських земель стала тільки незначним чинником посилення опору сталінському режиму. Спроби окремих німецьких інстанцій використати українські партизанські частини в своїх інтересах наштовхнулися на спротив значної частини керівників та учасників повстанського руху, оскільки переважна більшість повстанців не хотіли співпрацювати з націонал-соціалістичною Німеччиною з огляду на недавній негативний досвід її окупаційної політики в Україні.

Andrii Bolianovs'kyi. The national resistance movement and Wehrmacht's retreat from the Ukrainian territories (summer–autumn, 1944)

The article deals with the controversial episode in the history of the Organization of the Ukrainian Nationalists under the guidance of Stepan Bandera (OUN-B) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), in particular, with their negotiations with the German army and military counter-intelligence at the last stage of the Nazi occupation of Ukraine. The article refutes the Soviet progaganda's myth about the large-scale support of the UPA by the Third Reich's authorities. The author argues that German attempts to use the Ukrainian partisan units in the interests of the Reich failed because of the unwillingness of the Ukrainian insurgents to collaborate with Hitler's Germany.

Key words: Wehrmacht, Organization of the Ukrainian Nationalists (OUN-B), Ukrainian Insurgent Army (UPA).

Андрей Боляновский. Национальное движение сопротивления и отступление Вермахта с украинских земель (лето–осень 1944 г.)

Проанализированы переговоры ОУН(б) с немецкими армией и контрразведкой на последней стадии нацистской оккупации Украины. Опровержен миф советской пропаганды о широкомасштабной поддержке вооруженных формирований УПА учреждениями власти Третьего Рейха. Внимание автора акцентировано на том, что немецкие попытки использовать украинские партизанские части в интересах Рейха оказались неудачными из-за нежелания украинских повстанцев сотрудничать с гитлеровской Германией.

Ключевые слова: Вермахт, Организация украинских националистов, ОУН(б), Украинская повстанческая армия (УПА).

⁹³ War Office Report on Ukrainian Nationalist Movement and Resistance in Ukraine, 13 December 1945. Minutes by T. Brimelow and B. Miller // *Luciuk L. Y., Kordan B. S. Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question 1938–1951. A Documentary Collection* / L. Y. Luciuk, B. S. Kordan. – Kingston (Ontario): The Limestone Press, 1987. – P. 175–181.